

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр

на тему: « **СПРИЙНЯТТЯ НЕРІВНОСТІ НАСЕЛЕННЯМ
ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ КРАЇН** »

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності 054 Соціологія

Рудич Євгенія Віталіївна

Наукова керівниця: Малиш Ліна

Олександрівна,

доцентка кафедри соціології НаУКМА, доктор
соціологічних наук

Рецензентка: Мальцева К. С.

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК: _____

«__» _____ 2023 р.

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СПРИЙНЯТТЯ НЕРІВНОСТІ	6
1.1 Поняття соціальної стратифікації та нерівності у соціології	6
1.2. Основні здобутки студій сприйняття соціальної нерівності.....	10
1.3. Методологія вимірювання сприйняття нерівності в емпіричних дослідженнях	17
РОЗДІЛ 2. НАСЕЛЕННЯ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ КРАЇН В ОПТИЦІ СПРИЙНЯТТЯ НЕРІВНОСТІ	27
2.1. Сприйняття розшарування за доходами у посткомуністичних країнах.	32
2.2. Налаштування населення посткомуністичних країн на політику перерозподілу доходів	44
2.3. Оцінки населенням посткомуністичних країн заробітку представників окремих професій	48
2.4. Уявлення населення посткомуністичних країн про способи досягнення успіху	58
ВИСНОВКИ	64
Список використаних джерел:	68
Додатки	72
Додаток А	72

ВСТУП

Кожна людина хоч раз у житті чула або навіть сама відтворювала наратив про те, що у людському соціумі не існує соціальної спільноти, члени якої живуть в умовах абсолютної рівності.

Цікавими для науковців є не лише соціологічні дослідження, напрямком яких є висвітлення чинників певного роду стратифікації, але й те, як явище соціальної стратифікації сприймають самі індивіди, які зазвичай є відносно далекими від правил вимірювання структурних нерівностей у соціології. Здебільшого вони ніколи не чули про теоретичні підходи вивчення нерівності та стратифікаційний аналіз, проте вони можуть порівнювати себе з іншими людьми, стиль життя яких вони бачать зі сторони. Людина може помічати, що її дохід, майно або інші ресурси суттєво відрізняються від статків інших членів суспільства. У періоди економічного занепаду, революцій, воєнних дій, політичної нестабільності тощо сприйняття нерівності може трансформуватися згідно до ситуацій у світі та країні. Люди відчують певні емоції та мають переконання щодо власного економічного положення та стану нерівності у суспільстві загалом.

В Україні сприйняття нерівності висвітлюється у рамках Міжнародної програми соціальних досліджень (International Social Survey Program, ISSP) – у модулі «Соціальна нерівність». Україна прийняла у ньому участь у 2009 та 2019 роках. Динаміку сприйняття нерівностей в Україні ґрунтовно розглядали у колективній монографії науковці Світлана Оксамитна, Олена Симончук, Ліна Малиш, Наталія Коваліско, Сергій Макеєв.

У масиві ISSP наявні й інші постсоціалістичні країни, які раніше, ніж Україна, пішли іншими шляхами політичного та економічного розвитку після виходу з соціалістичного табору. Явище сприйняття нерівності ускладнене емоційним та когнітивним компонентом, які формуються під впливом політичних та соціальних процесів. Зокрема, науковці наголошують на тому, що характер подання інформації

щодо економічного стану країни у ЗМІ впливає на особливості сприйняття нерівності населенням (Haddon&Wu, p 832, 2021).

Фокус на порівняльному крос-культурному аналізі посткомуністичних країн (у тому числі і на Україні) уможливить визначення спільного та відмінного у сприйнятті нерівності населенням країн, які довгий час перебували у подібному політичному та соціальному становищі: в умовах комуністичного політичного режиму та ідеології, планової економіки та породженої нею соціальної структури.

Метою дослідження є з'ясувати сприйняття нерівності у постсоціалістичних країнах.

Об'єктом дослідження є сприйняття нерівності.

Предметом дослідження є сприйняття нерівності населенням посткомуністичних країн.

Перед собою я ставлю такі завдання:

- 1) З'ясувати основні підходи до визначення понять «соціальна стратифікація» та «соціальна нерівність».
- 2) Визначити основні здобутки студій сприйняття нерівності.
- 3) Виявити основні методологічні підходи до вимірювання сприйняття нерівності населенням.
- 4) Визначити сприйняття нерівності населенням посткомуністичних країн станом на 2019 рік.
- 5) Визначити ставлення до політики перерозподілу статків населенням посткомуністичних країн станом на 2019 рік.
- 6) Визначити оцінку реального та справедливого заробітку представників деяких професій населенням посткомуністичних країн станом на 2019 рік.
- 7) Визначити основні моделі досягнення життєвого успіху серед населенням посткомуністичних країн станом на 2019 рік.

Емпіричною базою дослідження є четверта хвиля модулю «Соціальна нерівність» проєкту ISSP, проведена у 2019 році.

В Україні опитування було проведено українським аналітичним центром КМІС на замовлення кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» та за експертної підтримки відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України. Вибірка налічує 2001 респондента, стратифікована, багатоступенева, випадкова на кожному етапі, репрезентативна для дорослого населення України (за виключенням АР Крим, а також Донецької та Луганської областей), її похибка з імовірністю 0,95 і без урахування дизайнефекту не перевищує 2,2% (Симончук&Оксамитна, с. 11, 2020)

Масив даних 2019 року, який стосувався Словаччини, був зібраний Інститутом Соціології Словацької Академії Наук та Братиславським Університетом імені Коменського під керівництвом Милослава Бани (Bahna). Усього було опитано 1003 респондентів¹.

Дані по Естонії 2019 року також були опубліковані окремо від основного масиву даних через відсутність деяких документів з методології. Дані були зібрані під керівництвом Трін Розалу (Rosalo) Талінським Університетом. Усього в опитуванні узяли участь 1010 респондентів².

Дані щодо Чехії, Литви та Болгарії 2019 року були зібрані у рамках усієї програми ISSP, оскільки дані країни є постійними членами проєкту, організаційну діяльність яких координує секретаріат, функції якого з 2015 року виконує Інститут соціальних наук імені Лейбніца (GESIS — Leibniz Institute for the Social Sciences), Німеччина (Симончук&Оксамитна, с. 8, 2020). У Чехії було опитано 1924 інформантів, а у Литві – 1050.

¹ Дані порталу search.gesis.org

² Дані порталу search.gesis.org

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СПРИЙНЯТТЯ НЕРІВНОСТІ

1.1 Поняття соціальної стратифікації та нерівності у соціології

Соціальна нерівність у різних її формах та проявах впливає на рівень та спосіб життя людей у кожній соціальній спільноті: маючи набір певних характеристик та соціальних статусів, кожен індивід займає своє місце у соціальних ієрархіях суспільства, які визначають, у якій мірі він може отримувати суспільні блага. Герст, Фітц Гіббон та Нерс у своїй книзі визначають поняття соціальної нерівності як ситуації, при якій індивіди мають різну кількість чогось цінного. Вони пишуть, що цінним ресурсом можуть бути не лише гроші та матеріальні цінності, але й такі абстрактні поняття як престиж та освіта. Вони також згадують про те, що нерівність – це не обов’язково негативне явище, якщо більшість членів суспільства доходять згоди, що це дане явище у їх суспільстві є справедливим, посилаючись на всесвітнє опитування, результат якого показав, що 75% респондентів визначають зусилля та сумлінність як легітимні вирішальні фактори розміру оплати праці. Соціальна стратифікація за авторами відображає соціальну нерівність, але висвітлює соціальні прошарки (страти), які є відносно однорідними щодо широкого діапазону цінних ресурсів і займають чітко визначений ранговий порядок. Тобто соціальна стратифікація – це явище, у якому люди мають нерівний доступ на основі належності до групи за такими ознаками, як-от: матеріальні блага, престиж, символічні блага та соціальний статус. Якщо нерівність зумовлена приналежністю людини до конкретної групи, а не індивідуальними характеристиками, то мова йде про стратифікацію, а не про нерівність (Hurst, Gibbon & Nurse, 2019, с. 4-5).

Соціальна нерівність має різноманітні форми. Існують такі виміри соціальної нерівності як гендерна, економічна, етнічна, освітня, вікова, політична, статусна тощо.

В іншому виданні своєї книги автори згадують про різні виміри нерівності. Гендерна нерівність – це нерівність між жінками та чоловіками на базі статі. Автори виділяють три типи теорій виникнення гендерної нерівності: культурна та інтеракційна, структуральна та інтерсекційна. Проявами гендерної нерівності, які вони виділяють, є: сексуальна об'єктизація; відношення до жінок як до другокласних громадян або ж ставлення як до невидимих; припущення щодо неповноцінності жінок; заперечення існування сексизму; припущення щодо актуалізації традиційних гендерних ролей; використання сексистської лексики (Hurst, Gibbon & Nurse, 2017, с. 132-133).

Раса — це соціальна категорія, яка має спільні біологічні риси (Масіоніс, 2005, с. 468). Етнічна (еміграційна, расова тощо) нерівність ґрунтується на нерівномірному розподілі ресурсів базуючись на етнічній належності. Герст й колеги пишуть про явище сегментної асиміляції. На прикладі США вони кажуть про те, що у країни з меншим рівнем економічної нерівності прибувають мігранти різних етнічних належностей і адаптуються до нового середовища по-різному, зважаючи на людський капітал мігрантських груп, силу структури їх сімей і отримуваний ними прийом у приймаючій країні. Дані фактори формують різне ставлення до мігрантів різних етнічних груп. Більш розвинуті країни заохочують міграцію до їхньої країни людей, які зазвичай є менш освіченими, аніж корінні громадяни. Прикладом такої нерівності є задіяння латиноамериканських та чорношкірих мігрантів у фізичній праці, до якої білі працівники не мають інтересу. Використовуючи расово нейтральну політику у найманні та менш складні умови фізичної праці, аніж на Батьківщині таких мігрантів, білі роботодавці підтримують расову сегрегацію розподілення праці (Hurst, Gibbon & Nurse, 2017, с.191).

Вікова нерівність базується на більш вигідній позиції індивідів у соціальній ієрархії залежно їхнього віку. Вона викликана не лише природними причинами, але й особливостями соціальної структури певного суспільства: певні традиції,

присутні у соціумі, безпідставно ставлять одні вікові страти у кращі позиції за доступом до соціальних благ, аніж інші. Одним з її виявів є домінування людей молодшого віку та обмежений доступ до певних ресурсів людей літнього віку в індустріальних та постіндустріальних суспільствах (Шишкін, 2014, с. 106-107).

Освітня нерівність базується на факті нерівності доступу до здобуття різних рівнів та форм освіти. Наявність та рівень освіти впливає й на доступ до економічних ресурсів, а також виступає чинником соціальної мобільності у суспільстві (Оксамитна, 2011, с. 153).

Економічна нерівність – це нерівномірний розподіл індивідів відповідно до рівня їхнього добробуту, що включає у себе грошові ресурси, заощадження, наявні матеріальні ресурси та характеристики середовища проживання (Малиш, 2019, с. 102-103). Лібанова наголошує, що основний показник економічної нерівності являє собою нерівність за доходами. За Лібановою, нерівність за доходами одночасно є і наслідком, і чинником інших форм нерівностей. Неоднакова дистрибуція доходів обмежує доступ окремих категорій населення до основних соціальних благ, певних ресурсів та фундаментальних прав. В той же час інші виміри нерівності (наприклад, освітній) можуть призводити до депривації частини категорій населення, впливаючи на їхню здатність до економічної активності та активність на ринку праці. Вона вказує, що більша глибина нерівності у певному суспільстві призводить до економічного занепаду, оскільки пригнічує можливість бідних верств населення покращити свою економічну позицію. В той же час подолання високого стану нерівності у суспільстві призводить до покращення стану економіки у державі завдяки стимуляції включення представників депривованих прошарків населення до споживання ресурсів, що в свою чергу призводить до розширення ринку праці (Лібанова, 2014, с. 5).

Тетяна Семигіна стверджує, що соціальну стратифікацію можна розуміти і як процес підтримування соціальних норм та шаблонів поведінки, які сприяють

відтворюванню нерівномірного розподілу обмежених благ серед індивідів у соціумі та за рахунок цього стимулюють неоднорідність його соціальної структури. Ще одним можливим визначенням соціальної стратифікації вона вважає результат ієрархічного розподілу членів суспільства відносно володіння цінними ресурсами, який приймає форму соціальної драбини або піраміди (1994).

Кінгслі Девіс (Davis) та Вілбур Мур (Moore) у своїй праці наголошують, що стратифікація є необхідною вимогою будь-якого суспільства, яка вмотивовує індивідів займати ряд певних позицій у цьому суспільстві і, крім того, виконувати обов'язки, які очікуються від людини з певною позицією. Вони вказують, що існують як суспільства з конкуруючою системою, яка базована на фокусуванні індивідів на бажанні займати особливі позиції, так і з неконкуруючою: базованою на бажанні індивідів виконувати обов'язки, закріплені за позицією. Автори стверджують, що якби усі існуючі у суспільстві позиції були б однаково вигідними й важливими та не вимагали опанування навичок та володіння талантами, проблема розподілу індивідів за позиціями не була б такою гострою. Але оскільки важливість позицій різниться, кожному існуючому суспільству необхідно закріплювати за більш потрібними йому позиціями певні стимули: засоби для існування, тобто ті, що сприяють добробуту; речі, які сприяють гумору і розвагам; і, нарешті, самоповага та позитивний вплив на его індивіда, що ґрунтується на ставленні зі сторони інших (1945, с. 242-243). Отже, індивіди, які знаходяться зверху «соціальної драбини» за свою діяльність у соціальній структурі мають можливість отримувати більше ресурсів для підтримки вищої якості життя, і навпаки. Про це автори у своїй праці пишуть так: «Якщо права та переваги різних позицій у соціумі мають бути нерівними, то і соціум має бути стратифікованим, тому що саме це означає стратифікацію. Таким чином, соціальна нерівність є несвідомо розробленим засобом, за допомогою якого спільноти гарантують, що найбільш важливі посади зайняті найбільш кваліфікованими індивідами» (Moore&Davis, с. 243).

Отже, поняття соціальної стратифікації та нерівності тісно пов'язані у соціальних науках. Соціальна нерівність являє собою нерівномірний доступ до благ у соціумі за певною ознакою. Виміри соціальної нерівності базуються на таких чинниках, як стать, раса, вік, освіта індивіда, а також на рівень економічного добробуту індивіда. Соціальна стратифікація являє собою процес розшарування індивідів на соціальні страти відповідно до рівня їх доступу до життєвих благ. Соціальна стратифікація є результатом належності індивіда до групи людей, яка об'єднана певними характеристиками залежно від місця у ієрархії досліджуваного виміру стратифікації. Соціальна стратифікація та нерівність властиві кожному соціуму та зумовлюють певний спосіб життя, привілеї та обов'язки для кожного індивіда.

1.2. Основні здобутки студій сприйняття соціальної нерівності

Явище сприйняття соціальної нерівності цікаве насамперед тим, що воно навантажено ще й психологічним та когнітивним елементом.

Райт, Тейлор та Могаддам (Wright, Taylor & Moghaddam) пишуть, що зв'язок між емоціями та сприйняттям важливі у контексті того, як менш привілейовані соціальні групи реагують на стан нерівності. Вони ведуть мову про те, що більшість досліджень пов'язують поведінку депривованих груп з емоційними станами обурення, роздратування та невдоволення (Wright, Taylor & Moghaddam, pp 230-231, 1990). Таким чином при дослідженні сприйняття нерівності можна висвітлити, як індивіди оцінюють та толерують об'єктивний стан розподілу статків, взявши у якості змінних інтересу не лише характеристики матеріального стану інформанта та його об'єктивне місце у економічних ієрархіях суспільства, а й його уявлення про справедливість та емоційний стан, пов'язаний з наявним розподілом статків. Сприйняття нерівності, що вибудовується у тому числі на вимірі емоцій, які, як згадують автори, у соціальних дослідженнях часто є незалежними змінними у регресійних моделях для предиктування можливих дій та поведінки людей (Wright, Taylor & Moghaddam, pp 230, 1990).

Маркус Кнелль та Гельмут Стікс пишуть, що сприйняття населенням нерівності впливає на його економічні й політичні рішення, але мало що відомо про його зв'язок з об'єктивною реальністю. Їхні наукові інтереси полягають у тому, як сприйняття нерівності впливає на дії людей: поведінку при голосуванні, ставлення до політики перерозподілу, міграції; а також на їх рівень довіри до уряду й задоволеності життям.

Вони вважають, що індивіди не бачать повної картини розподілу багатств у їхній соціальній спільноті. Базуючись на цьому, Кнелль та Стікс висувують теорію, що індивіди орієнтуються на гетерогенні референтні групи, які не є довільними підвибірками суспільства. Такі референтні групи упереджено ставляться до прошарків населення окремого соціально-економічного походження. Таким чином їхня теза ґрунтується на тому, що сприйняття нерівності буде різним для осіб з відмінною позицією у ієрархії розподілу доходу, але для окремого індивіда з конкретною позицією різні виміри сприйняття нерівності є пов'язаними між собою.

У своїй праці Кнелль й Стікс надали чотири прогнози щодо запропонованої ними теорії референтних груп:

- Особи з низьким доходом переоцінюють або ж недооцінюють власне становище.
- Суб'єктивні оцінки середнього заробітку зростають з власним доходом індивіда.
- Люди з низьким доходом та люди з високим доходом мають різні уявлення щодо форми розподілу суспільства (піраміда або ромб відповідно).
- Сприйняття нерівності нижче для осіб з високим доходом.

(Knell&Stix, 2017, p. 1)

Далі вони пишуть про те, що згідно попереднім напрацюванням з даної теми таких учених як Слемрод 2006 (Slemrod), Осберг та Смідинг 2006 (Osberg &

Smeeding), Нортон та Арієлі 2011 (Norton & Ariely), Кун 2011 (Kuhn), Гімпельсон та Трейсман 2015 (Gimpelson & Treisman 2015) люди мають упереджене сприйняття нерівності, і це стосується різних вимірів нерівності (Knell&Stix, 2017, p. 1).

Кнелль і Стікс вважають, що є два пояснення утворення даних референтних груп. Перше пояснення характеризується як «обмежений діапазон сприйняття». Воно ґрунтується на твердженні, що люди спостерігають чужі доходи лише в обмеженому колі людей навколо їхньої власної позиції. Друге пояснення, егоцентрична функція щільності, стосується того, що люди помічають увесь діапазон розподілу цінних ресурсів, але зосереджують увагу на тих групах людей, які є більш близькими до їхнього власного становища. У емпіричній частині дослідження автори фокусуються на змінній доходу, беручи до уваги дані ISSP: оцінка індивідами свого положення на соціальній драбині, оцінка індивідами стратифікаційної моделі їхнього суспільства, середній дохід, ступінь нерівності доходів. Їхня теорія передбачає, що оцінка індивідами власного місця на соціальній драбині позитивно, але не пропорційно, пов'язана з їхнім об'єктивним рівнем доходу. Це означає схильність людей з низькими доходами недооцінювати свою позицію на соціальній драбині, і навпаки - властивість людей з високими доходами переоцінювати її (Knell&Stix, 2017, p. 2).

На теорії обмеженого діапазону сприйняття побудоване припущення, що індивіди з низьким доходом визначають стратифікаційну модель, властиву соціуму як ромб, а з високим – як піраміду (Knell&Stix, 2017, p. 1-3).

Емпіричні результати дослідження Кнелля та Стікса підтвердили їхні базовані на теорії припущення. По-перше, їхні результати показали значний ступінь пере- та недооцінки суб'єктивного рангу людей з високими та низькими доходами. У середньому індивіди відносять себе до діапазону між четвертим та шостим децилем, що показує результати на користь моделі егоцентричної функції щільності. Крім того, було виявлено, що люди з високим доходом схильні давати

більш високі передбачення щодо заробітку представників низки професій (некваліфікаційний робітник фабрики, лікар, продавець). Також, результати показали, що люди з низькими доходами переважно розглядають стратифікаційну модель, властиву соціуму, як піраміду, в той час як люди з високими доходами характеризують її як ромб. На думку дослідників, це також підтверджує теорію моделі егоцентричної функції щільності. Крім того, низка обраних публікацій демонструє, що ступінь сприйняття нерівності значно відхиляється від фактичного стану нерівності. Ще одним напрямом студій сприйняття нерівності є дослідження того, чи змінюються уявлення та політичні уподобання людей, коли їм надають інформацію щодо реальності (Knell&Stix, p 1-3).

Під час емпіричного аналізу використовувався модуль ISSP 2009 року та дані 40 країн з нього. У якості змінних інтересу використовувалися змінна типу суспільства з такими варіантами відповіді як: (1)Вежа, (2)Піраміда, (3)Дерево, (4)Ромб, (5)Ваза; Змінна, яка складається з 10 сходинок, де 1 – низ, 10 – верх; Змінна сприйняття нерівності: «Наскільки Ви погоджуєтеся або не погоджуєтеся з твердженням «Різниця доходів у [країна респондента] надто велика?» з такими варіантами відповідей як: 1 – «Повністю погоджуюсь», 2 – «Погоджуюсь», 3 – «Ні погоджуюсь, ні не погоджуюсь», 4 – «Не погоджуюсь», 5 – «Повністю не погоджуюсь». Контрольними змінними виступили тип зайнятості, вік, сімейний стан; відкриті питання щодо заробітку продавця, некваліфікаційного працівника, міністра, лікаря, голови великої корпорації(Knell&Stix, p 5-23).

Едвард Хаддон (Haddon) та Керрі Оу (Wu) у своєму дослідженні, виконаному у класовій перспективі, щодо впливу об'єктивного стану нерівності на сприйняття нерівності характеризують сприйняття нерівності як відображення поглядів людей на те, як доходи та цінності розподіляються між членами суспільства у соціумі відносно справедливого розподілу статків (Haddon&Wu, p 825, 2021).

Науковці наголошують й на тому, що індивіди формують своє сприйняття нерівності у середовищах, які є відмінними одне від одного соціальними, економічними та політичними чинниками, а також мають різні джерела політичної інформації, що у свою чергу формує особливості тлумачення нерівності (Haddon&Wu, p 830, 2021).

Науковці також погоджуються з Кнелем й Стіксом (Knell&Stix) у тому, що те, як індивіди сприймають нерівність та багатство, часто формує їхню поведінку й ціннісні орієнтації. Науковці наголошують, що люди вимагають втручання уряду до зменшення рівню нерівності лише тоді, коли вони бачать нерівність у власному соціумі та мають критичні погляди на нерівність. Як приклад вони наводять те, що люди, які є більш стурбованими різницею в доходах, більш схильні підтримувати політику перерозподілу; преференції політики розподілу певного індивіда залежать від того, чи вважає він наявний рівень нерівності легітимним. Тобто на думку авторів, громадська думка щодо нерівності доходів свідчить про те, якою мірою поточний розподіл доходів у досліджуваному соціумі вважається легітимним і може визначати нормативні судження щодо того, яким повинен бути розподіл. Крім того, люди, які підтримують думку, що наявний стан нерівність є справедливим, можуть мати негативні судження щодо депривованих груп суспільства, розділяючи переконання, що маргіналізовані групи людей докладають недостатньо зусиль і заслуговують таке положення. Науковці вважають, що усвідомлення того, що у суспільстві існує нерівність, є основою, яку люди використовують для того, щоб визначити свої вподобання щодо політики перерозподілу, які можуть набувати різних форм в залежності від соціального контексту, оскільки жителі різних країн сприймають нерівність неоднаково. Автори також кажуть, що люди мають базове розуміння нерівності, приводячи у доказ розуміння більшою частиною населення занадто високого розриву у доходах. Населення країн з більшою глибиною нерівності схильне виражати більш негативне ставлення до нерівності, оскільки

люди піддаються більш негативному впливу, і це зберігається та відображається у їхній свідомості. Як приклад, Хаддон та Оу наводять дослідження Леслі Маккола, яке показує, що у Сполучених Штатах занепокоєння щодо нерівності апелює скоріше до сприйняття наслідків нерівності, аніж сприйняття наявного у суспільстві стану нерівності. Тобто додаткові чинники також можуть формувати ступінь обуреності нерівністю. Автори використовують у подальшому дослідженні класову перспективу для пояснення того чи має фактична нерівність доходів якийсь вплив на сприйняття нерівності. Вони спираються на дослідження, результати яких показують, що вплив економічного контексту на ставлення до нерівності доходів може або посилюватися, або послаблюватися залежно від розташування індивіда в класовій структурі. Аргументом на користь даного твердження автори вважають той факт, що економічне становище індивіда може як захистити його від наслідків нерівності, так і забезпечити можливість помітити її під час перебування у різноманітних соціальних інституціях: хтось може зіштовхнутися з нерівністю в освітньому закладі, а хтось на робочому місці (Haddon&Wu, p 826-832, 2021).

Люди, які посідають менш привабливі класові позиції усвідомлюють нерівність, що має місце у соціумі, та вважають наявний розподіл цінностей несправедливим. Таким чином, частина населення, яка знаходиться у найбільш депривованому положенні, сприймає нерівність найбільш критичним чином, не зважаючи на реальний стан стратифікації у суспільстві. Відповідно, люди, які знаходяться у привілейованому становищі та не стикалися з подібним негативним впливом, можуть змінювати свої погляди на нерівність керуючись фактичним станом нерівності. Представники привілейованих класів не отримують таку ж велику вигоду від перерозподілу цінностей, як депривовані класи, і тому не виражають такої великої підтримки даній політиці. (Haddon&Wu, p 826-832, 2021).

Для емпіричного аналізу даних автори задіяли масиви ISSP 1992, 1999, 2009 років ряду західноєвропейських країн, Австралії та США. Залежними змінними

даного дослідження виступали вимірювання сприйняття нерівності доходів, питання якої стояло так: «Наскільки Ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь з твердженням «Різниця доходів у [країна респондента] надто велика?» з такими варіантами відповідей, як: 1 – «Повністю погоджуюсь», 2 – «Погоджуюсь», 3 – «Ні погоджуюсь, ні не погоджуюсь», 4 – «Не погоджуюсь», 5 – «Повністю не погоджуюсь», а також справедливості розподілу доходів. Реальний стан нерівності у країні вимірювався за допомогою показника коефіцієнта GINI на основі Всесвітньої бази даних нерівності доходів. За основу теоретичної перспективи класу було обрано скорочену до трьох класів модель EGP. Контрольними виступили такі демографічні змінні, як гендер, релігія, рівень освіти та вік (Haddon&Wu, p 832-840, 2021).

Висновки дослідження були наступними:

- Нерівність на рівні країни загалом не впливає на сприйняття нерівності її населенням.
- Більша частка осіб серед робітничого класу відмічає завелику різницю у доходах населення.
- Менша частка осіб серед селетаріату відмічає завелику різницю у доходах населення.
- Реакція індивідів на зростання нерівності залежить від їхнього соціального класу: під час зростання нерівності робітничий клас є менш критичним щодо неї, а вищий клас – навпаки

(Haddon&Wu, p 835, 2021).

Отже, з існуючих теорій сприйняття нерівності можна виділити описану Кнелем та Стіксом теорію референтних груп. Хаддон та Оу (Haddon&Wu) же наводять екскурс у теоретичні напрацювання сприйняття нерівності через класову перспективу.

Тобто сучасні теорії сприйняття нерівності загалом стверджують, що формування у індивіда сприйняття нерівності залежить від його уявлення про власну забезпеченість відносно позиції його найближчого оточення; таким чином позитивна оцінка стилю життя навколишніх створює деяку ілюзію нижчого рівня нерівності щодо суспільства загалом, і навпаки. Мають вплив на формування сприйняття нерівності й наслідки глобальних політичних й соціальних подій, а також особливості культурного формування уявлення про легітимну нерівність у суспільстві.

1.3. Методологія вимірювання сприйняття нерівності в емпіричних дослідженнях

У попередньому підрозділі уже частково було проаналізовано огляд висновків досліджень, пов'язаних зі сприйняттям нерівності, а також з масивами даних ISSP у цілому. У даному розділі було висвітлено методологію вимірювання сприйняття нерівності ще у низці досліджень.

Серед праць українських науковців за тематикою сприйняття нерівності було виділено публікацію Ліни Малиш, у якій масив ISSP був емпіричним підґрунтям. У праці було виділено три групи індикаторів:

- Чинники успіху – фіксація думки опитуваних щодо важливості походження з багатой родини для досягнення успіху; наявність батьків з гарною освітою; здобуття гарної освіти; сумлінна праця; особисті зв'язки з «потрібними» людьми/у політичних колах; давання хабарів; національність; релігія; стать; амбіції та честолюбство.
- Налаштування людей на певний тип політики перерозподілу – питання «В Україні надто велика різниця в доходах», «Уряд відповідальний за зменшення різниці в доходах між особами з високими і низькими доходами», «Уряд зобов'язаний забезпечити прийнятний рівень життя для безробітних» з

ординальною шкалою, де 1 – «повністю погоджуюсь», «5 – повністю не погоджуюсь».

- Уявлення щодо оподаткування осіб з високим рівнем доходів, виміряне наступними змінними:

«На Вашу думку, чи мають люди з високими доходами платити більші податки, ніж особи з низькими доходами» з ординальною шкалою, де 1 – «Мають платити набагато більші», 5 – «Набагато менші».

«Загалом, як би Ви оцінили рівень оподаткування осіб з високими доходами в Україні» з ординальною шкалою, де 1 – «Надзвичайно високий», 5 – «Занадто низький».

(2020, сс. 172-177)

Результати дослідження виявили різницю у сприйнятті населенням нерівності стосовно усіх обраних для дослідження змінних: обрані показники втратили з роками значущість. Особливо сильна в очах соціуму втратила значущість наявність зв'язків у політичних колах (66,7% і 44,3% відповідно). Втім значущість національності та релігії у 2019 зросла. Крім того, частка людей, яка мала думку, що різниця у доходах населення є зовеликою, зменшилася, а заохочення політики перерозподілу стало властивим меншій частині населення. Ідеї справедливого придбання більш якісних послуг сфери охорони здоров'я та освіти значуще зросли серед людей з високими доходами (з 14,6% до 27,7%, 13,4% до 27,1% відповідно). Крім того, для виявлення прихованої структури сприйняття населенням нерівності був задіяний факторний аналіз з попереднім виокремленням описаних вище трьох груп змінних. Під час проведення аналізу було отримано наступні фактори:

- Походження та особистісні чинники успіху, що об'єднував у собі змінні наявності особистої гарної освіти, наявності гарної освіти у батьків, амбітності та сумлінної праці.
- Аскриптивні чинники успіху, який об'єднував у собі змінні важливості національності, релігії та статі.
- Зовнішні фактори успіху, що об'єднував у собі змінні зв'язку з важливими людьми, зв'язку з політичними колами, давання хабарів, походження з багатой родини.

Під час факторного аналізу, який стосувався легітимних властивих соціуму форм нерівностей було так само виділено три фактори:

- Якісніші послуги для більш заможних
- Налаштування людей на редистрибутивну політику
- Оцінка оподаткування осіб з високими доходами, змінні якого мали низьку узгодженість та були надалі вилучені з аналізу.

Група ознак, яка об'єднувала оцінку гостроти конфлікту представниками основних антагоністичних категорій, утворила однофакторне рішення. На основі даних шістьох факторів були побудовані індекси для розробки подальших стратифікаційних типологій (2020, с. 179-181).

Ще одною працею є публікація Олени Симончук «Класовий вимір сприйняття соціальної нерівності: варіації у часі», що присвячена впливу класу (за класовою схемою EGP Джона Голдторпа) на сприйняття нерівності, базована на даних модулю «Соціальна нерівність» ISSP 2009 та 2019 року.

Підсумовуючи досвід проведення досліджень зі студій перцепції нерівності, авторка пише про те, що запитання за даною тематикою за радянських часів були неможливі, тому перші дослідження стали з'являтися лише під час 1990-х років у проекті «Ставлення до змін» Інституту Соціології НАН України. У даному

лонгітудному дослідженні було виявлено, що сприйняття глибини даного виміру економічної стратифікації зростало упродовж 5 років: різницю у доходах вважали занадто великою загалом 79% у 1993 році, 82% у 1995 році, 92% у 1998 році. Відповідно даних ISSP дане сприйняття лише поглиблювалося (у 2009 році – 96%, у 2019 році - 95%). Класових же відмінностей сприйняття нерівності у 2009 (у групі постсоціалістичних країн 2009 ситуація була аналогічною) та 2019 в Україні не було знайдено: усі класи сприймають нерівність доволі гостро. Несправедливість розподілу доходів в Україні станом на 2019 рік виявилася доволі високою: 94,1 % респондентів оцінили у тій чи іншій мірі розподіл доходів як несправедливий, обравши відповіді «справедливий» або «український несправедливий», при цьому різниці у відповідях представників різних класів за схемою Голдторпа відсутні, а у відповідях представників різних класів за власними самооцінками – навпаки; представники суб'єктивного робітничого класу є найбільш критичними, а представники вищого та нижчого класу – найбільш толерантними (с. 130-136, 2020).

Результати щодо класу і справедливості заробітної плати також виявилися доволі критичними: 81% респондентів у 2009 році вважало, що їхня заробітна плата є меншою або значно меншою, аніж вони заслуговують: більшою мірою заниженою свою заробітну плату вважали представники робітничого класу. Схожа ситуація була і в досліджуваних постсоціалістичних країнах (с. 136-138, 2020).

Чинниками, важливі для встановлення розміру заробітку на погляд населення України виявилися однаковими в 2009 та 2019 роках. Така сама ієрархія чинників була наявна у групі постсоціалістичних країн у 2009 року. Надзвичайно важливими виявилися наступні чинники:

- добре виконання роботи (50,7%)
- ступінь відповідальності посади (46,2%)
- кількість проведених років у закладах загальної й спеціальної освіти (32,2%)

- наявність дітей (22,5%)

(Симончук, с. 136-138, 2020)

Несправедливість оплати праці фіксувалася за допомогою питань щодо того, скільки, на погляд респондента, реально заробляє лікар-терапевт, голова великої компанії, продавець у магазині, некваліфікований робітник на заводі, міністр уряду та скільки вони мають заробляти. За результатами аналізу даних, оплату праці лікаря, продавця, некваліфікованого робітника респонденти недооцінюють (Симончук, с. 138-141, 2020).

Щодо зв'язку класової позиції та ставлення населення до політики перерозподілу та ролі у ній уряду, Симончук згадує про твердження Ані Едер щодо більшої підтримки принципу перерозподілу у постсоціалістичних країнах, аніж у Західній Європі; а також той факт, що у суспільствах з нижчою підтримкою політики перерозподілу толерантність до нерівності доходів є вищою. Динаміка ставлення населення України 2009-2019 років до редистрибутивної політики, зважаючи на високу критичність щодо нерівності у соціумі (95%), виявилася дуже високою – 90% у 2009 та 85% у 2019. При цьому вплив класової позиції індивіда у 2019 році не було знайдено, а у 2009 дрібні власники та представники вищого службового класу підтримували політику перерозподілу менше, аніж інші класи(с. 144-147, 2020).

Якщо звернутися до закордонних розвідок, то одним з нових досліджень є праця Фаджан, Мікеланжелі та Ткач (Faggian, Michelangeli&Tkach) 2023 року, яка присвячена реальності, сприйняттю нерівності доходів у Європі, а також надіям населення щодо майбутнього стану нерівності. Емпіричною базою дослідження є Євробарометр № 88.4, темою якого є «Справедливість, нерівність та міжпоколінна мобільність». Опитування проходило у 27 країнах Європейського Союзу у 2017 році. Під час проведення опитування у рамках даної програми завжди

використовувалася нова незалежна вибірка, структура якої є однаковою для усіх країн-членів програми. Для даного дослідження респонденти були відібрані шляхом багатоетапної ймовірнісної вибірки. Первинний відбір було проведено за допомогою відбору адміністративних одиниць у кожній країні, під час вторинного було обрано домогосподарства випадковим чином, на третьому – респондент з кожного домогосподарства; у кожній країні кількість респондентів приблизно дорівнює $N \approx 1000,4$. Усього $N = 28,031$. У цій же публікації дослідники сфокусовані на людях працездатного віку (15-65 років), що являє 20706 людей.

Описова статистика включала порівняння середніх, стандартного відхилення та мінімальних та максимальних значень. Використовувані у описовій статистиці змінні були згруповані у три категорії:

- Суб'єктивна нерівність, яка включала у себе змінні усвідомленої нерівності та бажаної нерівності.

Усвідомлена нерівність вимірювалася наступним питанням:

«Ми хотіли б задати вам кілька запитань про як, на вашу думку, чистий прибуток розподіляється у [ваша країна]. Подумайте про загальний дохід, після оподаткування, отриманий усіма особами у [ваша країна] як про пиріг. Як ви думаєте, скільки приблизно шматочків цього пирога заробили зараз 20% людей, які заробляють найбільше та 20% людей, які заробляють найменше».

Бажана нерівність вимірювалася питанням, поданим із зображенням пирога з десяти шматочків з ординальною шкалою, де 0 – «нічого», 10 – «весь пиріг».

Змінні, які являли собою детермінанти суб'єктивної нерівності, тобто такі як почуття несправедливості, меритократичні та немеритократичні переконання.

- Уявлення про стан справедливості у суспільстві вимірювалося питанням: «Я переконаний(а), що більшість речей, які траплялися у моєму житті, були

справедливими» з ординальною шкалою, де 1 – «Повністю не погоджуюсь», 5 – «Повністю погоджуюсь».

Змінні моделей досягнення успіху вимірювалися рядом питань щодо важливості наступних чинників: походження з багатой сім'ї, знайомство з правильними людьми, наявність хорошої освіти, важка праця з ординальними шкалами, де 1 – «Не важливо», 5 – «Необхідно».

Демографічними змінними, які використовувалися при аналізі даних були стать, вік, відсутність освіти або початкова освіта, середня освіта, вища освіта, магістерський ступінь.

- Регіональні змінні. У дану групу увійшли показники ВВП на душу населення з метою контролю фактичного процвітання регіону, рівень безробіття, рівень бідності для відповідних NUTS-регіонів (Faggian, Michelangeli&Tkach, pp 3-6).

Під час викладення результатів дослідження науковці пишуть, що вони виявили декілька типів шаблонів кожного виду нерівності (фактична, усвідомлена, бажана). Громадяни більшості країн недооцінюють фактичний стан нерівності доходів у власній державі (у першу чергу це стосується таких країн як Польща, Болгарія, Італія, Румунія). Крім того, у ряді країн уявлення щодо стану нерівності співпадає з реальним станом нерівності у країні (Австрія, Бельгія, Німеччина). Переоцінка стану існуючої нерівності наявна у таких країнах як Фінляндія, Швеція, Нідерланди, Чехія та Словенія.

Висновки щодо бажаної нерівності продемонстрували, що показники бажаної нерівності є нижчими, аніж рівень усвідомленої нерівності (виняток – Болгарія, у якій показники виявилися аналогічними) та є подібними майже в усіх країнах. Зв'язок між суб'єктивною нерівністю та регіональними змінними показав, що існує негативний зв'язок між фактичним та усвідомленим станом нерівності на

регіональному рівні. Це означає, що жителі регіонів з вищою об'єктивною нерівністю мають тенденцію недооцінювати фактичну нерівність та навпаки (ймовірно, через переконання у важливості меритократичних чинників). Негативна кореляція наявна також між бажаною та усвідомлюваною нерівністю у регіонах, жителі яких мають меншу різницю у доходах. Також регіони з вищим станом нерівності є більш бідними та мають гірші умови на ринку праці (свідченням цьому є наявність позитивної кореляції між фактичною нерівністю і бідністю, а також безробіттям). Результати щодо детермінант суб'єктивної нерівності показали, що респонденти, переконані у важливості важкої праці і не переконані у важливості походження з багатой сім'ї, мають нижче сприйняття нерівності. Зв'язку з такими змінними як знання потрібних людей, хороша освіта, справедливість не було виявлено ні зі змінною усвідомленою нерівності, ні зі змінною бажаною нерівності. (Faggian, Michelangeli&Tkach, pp 6-10).

Ще одною іноземною публікацією, яку було розглянуто, є публікація *Perceptions of Inequality and Political Participation: The Moderating Role of Ideology* фінських дослідників Силагадзе, Крістенсена, Сірена та Грьонлунда (Silagadze, Christensen, Siren&Groenlund), метою якої є висвітлити зв'язок між різними вимірами сприйняття нерівності та участю у політичних процесах. Емпіричною базою дослідження було обрано дані, зібрані за допомогою фінської онлайн-панелі *Kansalaismielipid*, яка координувалася дослідницьким університетом соціальних наук Академії Обу та стала частиною фінської дослідницької інфраструктури громадською думку (*Fiipiro*). На момент проведення опитування вибірка складала 2285 особи (N=2285): 60% вибірки були випадковими та склалися з людей, залучених за допомогою запрошення поштою. Інша частина інформантів була знайдена за допомогою онлайн каналів та соціальних порталів. Опитування провели за допомогою платформи Quatrics 2021 року (Christensen, Siren&Groenlund, 2023, pp 224-225).

Під час аналізу даних спочатку було виміряно різні виміри нерівності в двовимірній таблиці за допомогою наступних семи питань з ординальною шкалою, де 1 – «Повністю погоджуюсь», 5 – «Повністю не погоджуюсь»:

- 1)Фінляндія загалом є рівноправним суспільством
 - 2) Загалом до людей у Фінляндії ставляться справедливо
 - 3)Успіху у Фінляндії можна досягти шляхом сумлінної праці
 - 4)Відмінності у доході – це добре
 - 5)Деякі меншини зазнають дискримінації
 - 6) Порівняно з більшістю інших людей, моє коло спілкування має краще фінансове становище
 - 7) Порівняно з більшістю інших людей, я маю краще фінансове становище
- (Silagadze, Christensen, Siren&Groenlund, pp 6-7, 2023)

Тобто за допомогою першого та другого питань дослідники мали на меті висвітлити критику щодо теперішнього стану нерівності населенням. Третє питання вимірювало важливість такого меритократичного чинника доходу як важка праця у Фінляндії в уявленні населення. Четверте питання мало на меті з'ясувати ставлення населення до явища нерівності доходів загалом. Шляхом п'ятого питання вимірювалося думка населення щодо ролі аскриптивного чинника належності до меншини у контексті нерівності. Шосте та сьоме питання же мали на меті з'ясувати фінансовий стан самого інформанта та його оточення.

Далі у праці було використано порівняння середніх, стандартне відхилення, мінімальне та максимальне значення для усіх перерахованих вище семи питань. Змінною інтересу у дослідженні була політична участь, спрямована на вирішення проблем нерівності у суспільстві (окремо були виділені змінні інституційної та неінституційної участі). Ряд демографічних змінних таких як вік, стать, сімейний стан, освіта та дохід були обрані у якості контрольних. Далі автори використовували факторний аналіз та метод головних компонент з метою

розглянути різні виміри сприйняття нерівності, під час якого було виділено два фактори: соціотропний (у нього увійшли перші п'ять з описаних питань щодо сприйняття нерівності, які загалом стосувалися сприйняття нерівності у цілому та права інших індивідів у суспільстві) та егоцентричний (змінні якого становили останні два питання щодо сприйняття нерівності, які відповідали за вимір фінансового статусу респондентів та їх оточення). Далі за допомогою регресійною моделі, у якій залежними змінними були не- та інституційна політична участь, а предикторами – знайдені фактори, показали наявність статистично значущого позитивного зв'язку між соціотропним фактором та обома видами політичної участі, у той час як егоцентричний предиктор та залежні змінні статистично значущого зв'язку не мали (Silagadze, Christensen, Siren&Groenlund, pp 6-12, 2023).

Отже, вимірювання сприйняття нерівності зазвичай базується на таких вимірах:

- (а)Критика наявного стану нерівності населенням
- (б)Ставлення населення до редистрибутивної політики
- (в)Справедливість/Несправедливість оплати праці
- (г)Моделі досягнення успіху

Демографічними незалежними або контрольними змінними у дослідженнях виступають стать, релігія, рівень освіти, вік, сімейний статус, наявність дітей, професіоналізм, важливість посади.

Для аналізу даних науковці використовують описові статистики (одно- та двовимірні розподіли, у тому числі для лонгітюдних досліджень для демонстрації динаміки сприйняття соціальної нерівності у часовій перспективі), а також факторний аналіз з метою виокремлення латентних змінних різних вимірів сприйняття нерівності.

РОЗДІЛ 2. НАСЕЛЕННЯ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ КРАЇН В ОПТИЦІ СПРИЙНЯТТЯ НЕРІВНОСТІ

Емпірична частина дослідження базувалася на використанні кількісних методів. Аналіз даних було проведено спираючись на вторинні дані Міжнародної програми соціальних досліджень (International Social Survey Programme — ISSP) модулю «Соціальна нерівність», в якій Україна брала участь у 2019 році (N=2001). Вибірка, репрезентативна для дорослого населення кожної країни характеризувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова на кожному етапі, похибка якої з імовірністю 0,95 і без урахування дизайн-ефекту не перевищує 2,2% (Оксамитна&Симончук, 2022) .

Аналіз та візуалізація даних були виконані за допомогою програми SPSS Statistics 23 та низки статистичних інструментів. Спочатку було обрано ряд змінних інтересу, базуючись на уже валідизованих індикаторах інших досліджень студій сприйняття нерівності та висвітлено описову статистику для вибірки кожної країни й зокрема такі показники як середнє і стандартне відхилення. Далі було перевірено нормальність розподілу змінних за допомогою тестів і з огляду на їх результати проведено непараметричний тест Краскела-Уолліса для шести незалежних вибірок.

Для порівняльного аналізу було обрано низку країн, які є колишніми республіками СРСР та яким відповідно до цього була властива соціалістична та комуністична політична ідеологія, а також планова економіка: Україна, Литва, Естонія. Крім того до аналізу було вирішено включити посткомуністичні країни, які були союзниками СРСР та обрали свій політичний та економічний вектор розвитку, копіюючи модель соціалізму, на яку орієнтувався СРСР: Чехія та Словаччина, які були однією комуністичної країною Чехословачією, а також Болгарія.

Далі було сформульовано низку гіпотез для порівняльного аналізу сприйняття нерівності жителями посткомуністичних країн. Дані по рф та Угорщині було вирішено не включати в аналіз з огляду на низьку якість.

Гіпотези:

H₁: Більшість населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії вважає різницю у доходах у власних країнах занадто великою.

H₂: Розподіл відповідей змінної «різниця у доходах у власних країнах занадто велика» статистично не відрізняється серед населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії.

H₃: Населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії вважає різницю статків між багатими та бідними несправедливою.

H₄: Розподіл відповідей змінної (не)справедливості розподілу статків статистично не відрізняється серед населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії.

H₅: Розподіл відповідей змінної роздратування різницею у доходах статистично не відрізняється серед населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії.

H₆: Більшість населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії відчуває роздратування через наявну різницю у доходах.

H₇: Серед населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії більш поширеною є думка, що політику перерозподілу – обов'язок уряду.

H₈: Розподіл відповідей змінної «Політика перерозподілу – обов'язок уряду» статистично не відрізняється серед населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії.

H₉: Розподіл відповідей змінної роздратування різницею у доходах статистично не відрізняється серед населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії.

H₁₀: Населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії вважає середній реальний заробіток лікаря, продавця, некваліфікованого робітника нижчим, аніж середній справедливий їхній заробіток.

H₁₁: Населення України Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії вважає середній реальний заробіток керівника великої корпорації, міністру уряду вищим, аніж середній справедливий їхній заробіток.

H₁₂: Населення України, Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, Болгарії тяжіє до комплексної ідеології життєвого успіху.

З огляду на розглянуті розвідки, було прийняте рішення сконцентруватися на наступних вимірах сприйняття нерівності: сприйняття населенням розшарування за доходами, ставлення населення до редистрибутивної політики, (не)справедливість оплати праці, уявлення про життєвий успіх. Для висвітлення кожного з вимірів було обрано ряд змінних.

Для вимірювання критики наявного стану нерівності населенням було обрано індикатори індикатори:

- Сприйняття властивої соціуму нерівності, яка вимірювалася твердженням: «Різниця у доходах занадто велика у [країна]» з порядковою шкалою, де 1 – «Повністю погоджуюсь», 5 – «Повністю (не)погоджуюсь» (див. додаток А, запитання Q4)
- Уявлення про справедливість розподілу доходів у суспільстві, вимірюване питанням: «Наскільки справедливим чи несправедливим, на Вашу думку, є розподіл доходу в [країна]?» з порядковою шкалою, де 1 – «Повністю справедливий», 5 – «Повністю несправедливий» (див. додаток А, запитання Q16)
- Рівень роздратування, викликаний розподілом доходів у суспільстві, що був виміряний питанням «Чи відчуваєте Ви роздратування через різницею у статках між багатими та бідними» з порядковою шкалою, де 0 – «Зовсім не роздратований(а)», 10 – «Дуже роздратований(а)» (див. додаток, запитання А Q10)

Для вимірювання ставлення населення до політики перерозподілу було обрано наступну змінну:

- Перекладання контролю стану нерівності на уряд, що вимірювалося питанням «Це обов'язок уряду - зменшити різницю в доходах між людьми з високими та низькими доходами.» з порядковою шкалою, де 1 – «Повністю погоджуюсь», 5 – «Повністю (не)погоджуюсь» (див. додаток А, запитання Q4)

Для висвітлення уявлення про успіх населенням посткомуністичних країн були обрані наступні змінні інтересу (див. додаток А, запитання Q1):

(а) Меритократичні

- Хороша освіта, вимірювана питанням «Наскільки важливо самому мати хорошу освіту?» з порядковою шкалою, де 1 – «Необхідно», 5 – «Зовсім не важливо»
- Сумлінна праця, вимірювана питанням «Наскільки важливо сумлінно працювати?» з порядковою шкалою, де 1 – «Необхідно», 5 – «Зовсім не важливо»

(б) Пов'язані з соціальним походженням

- Походження з багатой сім'ї, вимірюване питанням «Наскільки важливо походити із заможної родини?» з порядковою шкалою, де 1 – «Необхідно», 5 – «Зовсім не важливо»
- Хороша освіта батьків, вимірювана питанням «Наскільки важливо мати батьків з хорошою освітою?» з порядковою шкалою, де 1 – «Необхідно», 5 – «Зовсім не важливо»

Вимір оцінки реального передбачуваного та справедливого заробітку низки представників професій складався з наступних змінних (див. додаток А, запитання Q2 та запитання Q3):

- Заробіток лікаря, виміряний питанням «Скільки, на Вашу думку, реально заробляє лікар?» з метричною шкалою
- Заробіток продавця, що вимірювався питанням «Скільки, на Вашу думку, реально заробляє продавець?» з метричною шкалою
- Заробіток некваліфікованого робітника фабрики, що вимірювався питанням «Скільки, на Вашу думку, реально заробляє некваліфікований робітник фабрики?» з метричною шкалою
- Заробіток керівника великої корпорації, що вимірювався питанням «Скільки, на Вашу думку, реально заробляє керівник великої корпорації?» з метричною шкалою
- Заробіток міністра уряду, що вимірювався питанням «Скільки, на Вашу думку, реально заробляє міністр уряду?» з метричною шкалою
- Справедливий заробіток лікаря, виміряний питанням «Скільки, на Вашу думку, має заробляти лікар?» з метричною шкалою
- Справедливий заробіток продавця, що вимірювався питанням «Скільки, на Вашу думку, має заробляти продавець?» з метричною шкалою
- Справедливий заробіток некваліфікованого робітника, що вимірювався питанням «Скільки, на Вашу думку, має заробляти некваліфікований робітник фабрики?» з метричною шкалою
- Справедливий заробіток керівника великої корпорації, що вимірювався питанням «Скільки, на Вашу думку, має заробляти керівник великої корпорації?» з метричною шкалою

- Справедливий заробіток міністра, що вимірювався питанням «Скільки, на Вашу думку, має заробляти міністр уряду?» з метричною шкалою

Заробітні плати у Словаччині, Литві та Естонії вимірювалися у євро. Заробітні плати у Чехії вимірювалися у чеських кронах, в Україні – у гривнях, в Болгарії – в левах. Для порівняння уявлень про заробіток в усіх країнах середні значення реальної та справедливої заробітної плати у Чехії, Україні й Болгарії були переведені у євро.

2.1. Сприйняття розшарування за доходами у посткомуністичних країнах

Сприйняття розшарування за доходами розглядали у своїх публікаціях усі обрані зарубіжні та вітчизняні науковці, обираючи одну або декілька змінних інтересу. За допомогою даних індикаторів учені простежували трансформацію критичності населення щодо нерівності, порівнювали дані описової статистики з реальним станом нерівності та перевіряли наявність зв'язку ступеню критичності з класовими позиціями.

Спочатку було проаналізовано уявлення про гостроту різниці у доходах населення кожної країни за допомогою описової статистики. Відповідно до таблиці 2.1.1, з твердженням щодо того, що різниця у доходах обраної країни є занадто великою, повністю погоджується 39,3% населення Чехії, 60,9% - Словаччини, 43,2% - Литви, 58,1% - Естонії, 76,6% - України, 60,2% - Болгарії. Погоджується же з даним фактом 34,4% населення Чехії, 30,3% населення Словаччини, 46,5% населення Литви, 37% населення Естонії, 18% України та 36,5% Болгарії. З даним твердженням не погоджується 8,5% респондентів Чехії, 2,3% - Словаччини, 1,6% - Литви, 0,8% - Естонії, 2,5% - Болгарії, 1,7% - України. Повну незгоду виявили 0,8% жителів Чехії, 0,7% жителів Словаччини, 1,1% жителів Литви, 0,3% жителів Естонії, 1,2% жителів України та 0,2% жителів Болгарії. Тобто в усіх обраних посткомуністичних країнах більше половини респондентів обрала варіанти

відповіді, які виражали критику до наявного розшарування за доходами (відповідно у Чехії 73,7% таких респондентів, у Словаччині 91,2%, у Литві – 89,7%, у Естонії – 95%, в Україні – 94,6%, в Болгарії – 96,7%). Не надто високою різницею доходів вважає майже десята частина (9,3%) чехів. В інших посткомуністичних країнах даної думки дотримуються менше, ніж 5% інформантів (відповідно 3% словаків, 2,7% литовців, 1,1% естонців, 2,9% українців, 0,8% болгарів). Жодну зі сторін не зайняли 16,9% чехів, 5,8% словаків, 7,5% литовців, 3,7% естонців, 2,5% українців та 2,5% болгарів. Тобто у кожній з обраних посткомуністичних країн більше, ніж дві третини респондентів (а в Україні, Естонії, Словаччині та Болгарії більше трьох третин респондентів), у тій чи іншій мірі вважають різницю доходів занадто великою. Крім того, частка респондентів, що в певній мірі не погоджуються з наведеним твердженням, не перевищує 10% у жодній з країн. Майже аналогічна ситуація з респондентами, які не визначилися з позицією (лише у Чехії більше 10%). Отже, рівень оцінки гостроти різниці доходів у шести посткомуністичних країнах є розподіл змінної сприйняття різниці у доходах є скошеним у бік занадто високої різниці у доходах. Можна сказати, що H_1 підтвердилася.

Таблиця 2.1.1

Оцінки населенням гостроти різниці доходів, %

Країна	Різниця у Доходах Занадто велика					Усього
	Повністю погоджуюсь	Погоджуюсь	Ні погоджуюсь, ні непогоджуюсь	Не погоджуюсь	Повністю не погоджуюсь	
Чехія	39,3	34,4	16,9	8,5	0,8	100

Словаччина	60,9	30,3	5,8	2,3	0,7	100
Литва	43,2	46,5	7,5	1,6	1,1	100
Естонія	58,1	37,1	3,7	0,8	0,3	100
Україна	76,6	18	2,5	1,7	1,2	100
Болгарія	60,2	36,5	2,5	0,6	0,2	
Усього	100	100	100	100	100	100

Характеризуючи значення мір центральних тенденцій для обраних посткомуністичних країн (див. таб. 2.1.2), зі значень середніх можна побачити, що середнім значенням думки щодо зовнішньої різниці у доходах для Чехії є 1,97 (тобто люди тяжіють до варіанту «погоджуюсь») зі стандартним відхиленням у 0,988, що свідчить, що самооцінка різниці у доходах індивідами відрізняється від середнього приблизно на одну одиницю. Середня оцінка різниці доходів у Словаччині дорівнює 1,52 (відповідно, інформанти у середньому обирали варіанти «повністю погоджуюсь» та «погоджуюсь») зі стандартним відхиленням приблизно на одну одиницю (0,765). Населення Литви у середньому (1,71) так само погоджується з твердженням. Значення стандартного відхилення (0,765) демонструє, що так само означає, що відповіді респондентів різняться приблизно на одну одиницю. Середні відповіді естонців також відповідає значенню «погоджуюсь» (1,48) зі стандартним відхиленням приблизно на одну одиницю. Населення України у середньому повністю погоджуються з занадто великою різницею доходів з аналогічним стандартним відхиленням (0,717). Жителі Болгарії у середньому так само погоджуються з занадто великою різницею доходів з можливим відхиленням приблизно на одну одиницю (0,596).

Таблиця 2.1.2

Оцінки населенням гостроти різниці доходів, міри центральної тенденції

Країна	Середнє	Стандартне відхилення	Медіана
Чехія	1,97	0,988	2
Словаччина	1,52	0,768	1
Литва	1,71	0,765	2
Естонія	1,48	0,639	1
Україна	1,33	0,717	1
Болгарія	1,44	0,596	1

Якщо звернути увагу на рівень роздратованості через різницю у статках між багатими та бідними (див. таб. 2.1.3), то можна також побачити, що розподіл відсотків відповідей, які передбачають роздратування (5-10) є непропорційним до відсотку відповідей, що не є одиницями роздратування (0-4). У Чехії усього 37,6% жителів не виказують високого роздратування щодо різниці між багатими та бідними, причому зовсім не роздратованих з них 10,8%. Більше ж половини чехів (62,3%) відчують у більшій або меншій мірі роздратування. У Словаччині жодною мірою не роздратована даним фактом п'ята частина респондентів (22,8%). А усього 56,8% інформантів не виражають високого рівню роздратування. Роздратовані ж у тій чи іншій мірі 43,2% респондентів Словаччини. У Литві варіанти від 0 до 4 обрала п'ята частина респондентів (20,3%). Відповіді 5-10 обрали 72,6% респондентів Литви. У Естонії майже десята частина респондентів (7,5%) зовсім не роздратована наявним станом різниці між багатими та бідними.

В Україні же п'ята частина респондентів (20,2%) зовсім не відчуває роздратованості через даний факт, а усього 44% не відчувають особливого роздратування. При чому дуже роздратовані різницею у доходах 15,4%

Чехія	10,8	5, 4	7, 2	8, 1	6, 1	19 ,6	13 ,1	13 ,8	10	3	2,8	100
Словаччина	22,8	7, 9	8, 5	10, ,6	7	17 ,6	6, 4	6, 4	5, 9	2, 3	4,6	100
Литва	2,3	2, 7	3, 7	8	10 ,8	16 ,7	18 ,1	16	12 ,5	5, 3	4	100
Естонія	7,5	2, 5	5, 7	8, 1	6, 2	30 ,5	9, 8	11 ,5	9, 6	2, №	6,3	100
Україна	20,2	5	5, 1	7, 7	6	18 ,9	5, 3	7, 1	6, 5	2, 7	15,4	100
Болгарія	0,5	4, 4	7, 2	6, 9	5, 8	19 ,8	11	13 ,7	12 ,5	7, 6	10,7	

Середні значення усіх країн (див. таб. 2.1.4), крім Словаччини (середнє якої 3,7 зі стандартним відхиленням у 2,981, яке вказувало на те, що відповіді можуть відрізнятися від середнього приблизно на три одиниці), вказують на наявність роздратування щодо різниці статків багатих та бідних у тій чи іншій мірі: відповідно Чехія – 4,77 зі стандартним відхиленням у приблизно три ступені (2,706), тобто відповіді респондентів можуть відрізнятися від середнього на три ступені; У Литви середнє було другим найвищим (5,69), при чому відповіді інформантів могли відрізнятися на 2 одиниці; Естонці у середньому обирали варіант «5» при середньому відхиленні, значення якого означало, що відповіді могли відрізнятися на 2 одиниці; Рівень роздратування обраним фактом в Україні становив у середньому 4,69 з можливою різницею відповідей респондентів на 3 одиниці. Рівень роздратування жителів Болгарії був найвищим (5,99) з можливою варіацією відповідей інформантів приблизно на три одиниці.

Можна казати, що H_5 підтвердилася та більшість населення посткомуністичних країн відчують роздратування через наявну різницю у статках.

Таблиця 2.1.4

Роздратованість населення через різницю у статках між багатими та бідними, міри центральної тенденції

Країна	Середнє	Стандартне відхилення	Медіана
Чехія	4,77	2,706	5
Словаччина	3,7	2,981	4
Литва	5,69	2,252	6
Естонія	5,15	2,554	5
Україна	4,69	3,434	5
Болгарія	5,99	2,552	6

Якщо звернути увагу на таблицю 2.1.5, то можна побачити, що розподіл оцінок населенням справедливості різниці доходів у кожній з країн також є непропорційним. Дуже справедливим розподіл доходів у кожній з країн вважають не більше 3%: у Чехії – 2,1%, у Словаччині – 0,8%, у Литві – 0,8%, в Естонії – 0,8%, в Україні – 1,4%, у Болгарії – 0,6%. Справедливим розподіл доходів вважають 24,6% жителів Чехії, 17,7% - Словаччини, 4,8% - Литви, 8,6% - Естонії, 3,3% - України, 2,6% - Болгарії. Респондентів у кожній країні, які обрали варіанти відповіді несправедливості у тій чи іншій мірі, у кожній з країн більше, аніж половина. Несправедливим вважають розподіл доходів 58,8% респондентів Чехії, 57,7% - Словаччини, 70,1% - Естонії, 70,2% - України, 47,3% - Болгарії. При цьому дуже несправедливим розподіл доходів вважають 14,4% населення Чехії, 24,4% - Словаччини, 24,3% - Литви, 20,4% - Естонії, 49,3% - України та 49,5 - Болгарії.

Тобто у кожній з обраних посткомуністичних країн кількість респондентів, які вважають розподіл доходів справедливим, як мінімум у два рази менша ніж інформантів зі зворотною думкою, що знову ж таки вказує на низьку толерантність до наявного розподілу доходів.

Таблиця 2.1.5

Оцінки населенням справедливості різниці доходів, %

Країна					Усього
	Дуже справедливо	Справедливо	Несправедливо	Дуже несправедливо	
Чехія	2,1	24,6	58,8	14,4	100
Словаччина	0,8	17,7	57,7	24,4	100
Литва	0,8	4,8	70,1	24,3	100
Естонія	0,8	8,6	70,2	20,4	100
Україна	1,9	3,3	45,6	49,3	100
Болгарія	0,6	2,6	47,3	49,5	100

Якщо поглянути на міри центральної тенденції (див. таб. 2.1.6), то можна побачити, що значення середнього для кожної країни дорівнює приблизно 3 (варіант відповіді «Несправедливо»): найбільш критично справедливість розподілу доходів оцінили жителі Болгарії (3,46) з приблизною різницею відповідей респондентів та 1 одиницю та респонденти України (3,42) зі стандартним відхиленням 0,649, що вказує на те, що відповіді відрізняються від середнього приблизно на одну одиницю. Другої за критичністю країною була Литва із середнім

3,18 та аналогічним значенням стандартного відхилення. Далі йшли Естонія та Словаччина (середні 3,10 та 3,05 відповідно). Найменш критичною виявилася Чехія із середнім 2,86. Тобто гіпотеза щодо того, що більшість населення посткомуністичних країн вважає розподіл доходів несправедливим, підтвердилася.

Таблиця 2.1.6

Оцінки населенням справедливості розподілу доходів, міри центральної тенденції

Країна	Середнє	Стандартне відхилення	Медіана
Чехія	2,86	0,637	3
Словаччина	3,05	0,671	3
Литва	3,18	0,538	3
Естонія	3,10	0,560	3
Україна	3,42	0,649	3
Болгарія	3,46	0,581	3

Наскільки значимими є розбіжності у сприйнятті нерівності у рівні доходів населенням посткомуністичних країн? Для відповіді на це питання спочатку було перевірено нормальність змінних за допомогою тестів. Тест Колмогорова-Смірнова показав, що змінні сприйняття нерівності у рівні доходів населенням пострадянських країн розподілені ненормально: значущість дорівнювала 0,000 при p -value 0,05. (див. таб. 2.1.7). Тест Шапіро-Уїлка для показав ненормальність розподілу, оскільки при p -value 0,05 значущість була на рівні 0,000.

Таблиця 2.1.7

**Перевірка значущості відмінностей розподілів показників сприйняття
нерівності у доходах від нормальних**

Змінна	Колмогорова-Смірнова			Шапиро-Уїлка		
	Статистика	Ступені свободи	Значущість	Статистика	Ступені свободи	Значущість
Різниця у доходах занадто велика у [країна]	0,279	882	0,000	0,734	882	0,000
Наскільки справедливим чи несправедливим, на вашу думку, є розподіл доходу в [країна]?	0,385	882	0,000	0,691	882	0,000
Чи відчуваєте Ви	0,117	882	0,000	0,970	882	0,000

роздратування через різницю у статках між багатими та бідними						
--	--	--	--	--	--	--

Зважаючи на проведені тести на нормальність (неможливість проведення ANOVA) та на наявність шістьох незалежних вибірок, для перевірки гіпотез було обрано непараметричний тест Краскела-Уолліса. Для змінної оцінки різниці у доходах тест Краскела-Уолліса показав, що самооцінка різниці у доходах у шести країнах статистично значуще відрізняється (значущість дорівнює 0,000 при $p\text{-value} = 0,05$). Самооцінка справедливості розподілу доходу так само статистично значуще відрізняється як мінімум для двох груп, оскільки значущість дорівнювала 0,000 при $p\text{-value} = 0,05$. Крім, того рівень роздратування через різницю у статках між багатими і бідними також за результатами тесту статистично значуще різниться, а статистична значущість аналогічно становить 0,000 при $p\text{-value} = 0,05$.

Таблиця 2.1.8

Значущість відмінностей розподілів показників сприйняття нерівності у доходах, тест Краскела-Уолліса

№	Нульова гіпотеза	Тест	Значущість	Рішення
Різниця у доходах занадто велика у [країна]	Розподіл однаковий серед усіх категорій	Тест Краскела-Уолліса для	0,000	Відхилити нульову гіпотезу

	змінної країн	незалежних вибірок		
Наскільки справедливим чи несправедливим, на вашу думку, є розподіл доходу в [країна]?	Розподіл однаковий серед усіх категорій змінної країн	Тест Краскела- Уолліса для незалежних вибірок	0,000	Відхилити нульову гіпотезу
Чи відчуваєте Ви роздратування через різницю у статках між багатими та бідними	Розподіл однаковий серед усіх категорій змінної країн	Тест Краскела- Уолліса для незалежних вибірок	0,000	Відхилити нульову гіпотезу

Отже, у всіх обраних посткомуністичних країнах описова статистика по кожному задіяному індикатору показала високу критичність наявного стану нерівності. Більше половини населення кожної країни у тій чи іншій мірі вважають різницю доходів занадто великою, відчувають роздратування у тій чи іншій мірі та вважають різницю статків між багатими і бідними не справедливою. Наявна доволі велика диспропорція у бік переконання щодо високого стану нерівності у країнах, яка супроводжується при цьому негативними емоціями. Можна сказати, що толерантність до стану нерівності у кожній посткомуністичній країні є низькою. Одержані закономірності можна пояснити тим, що усі країни у той чи іншій мірі знаходяться у стані перехідної економіки, який довгий час поглиблював стан

нерівності у кожній з країн (як приклад, поглиблення сприйняття нерівності в Україні у 90х роках, яке підкреслювала Симончук), що супроводжувалося спадом рівню життя загалом та відповідно збільшенням незадоволення таким станом справ. Закономірність також можна пояснити сприйняттям негативних наслідків нерівності, які зберігаються у свідомості людей, за Хаддоном та Оу.

2.2. Налаштування населення посткомуністичних країн на політику перерозподілу доходів

Результати попереднього підрозділу показали, що більшість населення посткомуністичних країн вважає наявний розподіл доходів несправедливим, а різницю у доходах – занадто великою. При цьому рівень роздратування населення кожної країни також є високим. Зважаючи на розглянуту у теоретичному розділі працю Едварда Хаддона (Haddon) та Керрі Оу (Wu), які констатували, що при високій критичності сприйняття нерівності соціум прагне втручання уряду у політику перерозподілу статків, було вирішено перевірити гіпотезу, що і у посткомуністичних країнах воно вважає політику перерозподілу обов'язком уряду. Обрана для визначення налаштування населення на редистрибутивну політику змінна була опрацьована у якості псевдометричної. Як можна бачити з таблиці 2.2.1, у кожній з обраних посткомуністичних країн більш, ніж половина населення у тій чи іншій мірі погоджується, що політика перерозподілу є обов'язком уряду. У Чехії усього 62,3% респондентів погоджуються з даним твердженням (29% з яких повністю погоджуються, а 33,3% погоджуються). У Словаччині 43,2% респондентів повністю погоджуються з даним фактом, а 36,6% - погоджуються, що означає, що усього 79,8% населення вважають політику перерозподілу обов'язком уряду. У Литві сумарна кількість відсотків населення, які підтримують дане твердження – 84,1%, з яких 37,4% повністю його підтримують. В Естонії підтримують твердження усього 85%, причому повністю його підтримують 46,2%. В Україні ж

63,6% населення повністю погоджуються з думкою, що редистрибутивна політика – обов’язок уряду і ще 25,1% у меншій мірі, але підтримують дану думку (усього 88,7%). З твердженням погоджуються 89,8% жителів Болгарії, з яких 50,4% повністю погоджуються.

Не визначилися з оцінкою твердження 22,1% населення Чехії, 12,4% – Словаччини, 13% - Литви, 11,3% - Естонії, 4,4% - України, 6,2% - Болгарії. Відсоток населення, який не вважає, що політика перерозподілу – справа уряду, у Чехії становить 15,7% (3,7% з яких повністю не погоджуються з цією думкою), у Словаччині – 7,8% (з яких 2,5% - повністю), у Литві – 2,9% (повністю не погоджуються 0,6%), у Естонії – 3,6% (повністю не погоджуються 0,9%), в Україні – 3,7% не погоджуються, а 3,2% - повністю не погоджуються (6,9% загалом), у Болгарії не погоджуються з твердженням 4% (1,1% не погоджується зовсім). Тобто, лише у Чехії відсоток людей, які не вважають справою уряду зменшення різниці доходів, є більше десятої частини респондентів. У інших країнах пропорції між відповідями є надзвичайно нерівними на користь твердження, що редистрибутивна політика – обов’язок уряду.

Таблиця 2.2.1

Сприйняття населенням посткомуністичних країн редистрибутивної політики як обов’язку уряду, %

Країна						Усього
	Повністю погоджуюсь	Погоджуюсь	Ні погоджуюсь, ні не погоджуюсь	Не погоджуюсь	Повністю не погоджуюсь	

Чехія	29	33,3	22,1	12	3,7	100
Словаччи на	43,2	36,6	12,4	5,3	2,5	100
Литва	37,4	46,7	13	2,3	0,6	100
Естонія	46,2	38,8	11,3	2,7	0,9	100
Україна	63,6	25,1	4,4	3,7	3,2	100
Болгарія	50,4	39,4	6,2	2,9	1,1	100

Міри центральної тенденції (див. таб. 2.2.2) також вказують на те, що середнім значенням для кожної з країн є відповіді, які в тій чи іншій мірі виражають погодження з фактом, що політика перерозподілу – обов’язок уряду. Тобто гіпотеза щодо того, що більшість населення вважають редистрибутивну політику обов’язком уряду підтвердилася.

Таблиця 2.2.2

Сприйняття населенням посткомуністичних країн редистрибутивної політики як обов’язку уряду, міри центральної тенденції

Країна	Середнє	Стандартне відхилення
Чехія	2,28	1,116
Словаччина	1,87	0,988
Литва	1,82	0,785
Естонія	1,73	0,834
Україна	1,58	0,969

Наскільки значимими є розбіжності у оцінці твердження, що політика перерозподілу є обов’язком уряду, населенням посткомуністичних країн? Для

відповіді на це питання спочатку було перевірено нормальність змінної за допомогою тестів. Тест Колмогорова-Смірнова на нормальність (див. таб. 2.2.3), який виявив, що розподіл не є нормальним: статистична значущість дорівнювала $0,000 < p\text{-value } 0,05$. Відтак, для перевірки однорідності груп було використано непараметричний тест Краскела-Уолліса (див. таб. 2.2.4), який показав, що медіани груп статистично різняться, оскільки статистична значущість дорівнювала 0,000 при $p\text{-value} = 0,05$, що означало відхилення гіпотези щодо того, що розподіл думок щодо того, що політика перерозподілу є обов'язком уряду, статистично не різниться серед населення Чехії, Словаччини, Естонії, Литви, України та Болгарії.

Таблиця 2.2.3

Перевірка значущості відмінностей розподілу показника орієнтації на політику перерозподілу від нормального

Змінна	Колмогорова-Смірнова		
	Статистика	Ступені свободи	Значущість
Це обов'язок уряду - зменшити різницю в доходах між людьми з високими та низькими доходами	0,252	7790	0,000

Таблиця 2.2.4

**Значущість відмінностей розподілу показника очікування
редистрибутивної політики уряду, тест Краскела-Уолліса**

№	Нульова гіпотеза	Тест	Значущість	Рішення
Це обов'язок уряду - зменшити різницю в доходах між людьми з високими та низькими доходами	Розподіл однаковий серед усіх категорій змінної країн	Тест Краскела-Уолліса для незалежних вибірок	0,000	Відхилити нульову гіпотезу

Отже, у кожній обраній посткомуністичній країні більш, ніж дві третини інформантів у тій чи іншій мірі підтримують твердження стосовно того, що редистрибутивна політика – це обов'язок уряду. Це можна пояснити особливістю політичної ідеології посткомуністичних країн. У часи ринкової економіки та комуністичної ідеології мас медіа демонстрували інші ідеї рівності у порівнянні з тим, що є у пріоритеті зараз.

**2.3. Оцінки населенням посткомуністичних країн заробітку
представників окремих професій**

Оскільки результати попереднього підрозділу показали, що у тій чи іншій мірі населення посткомуністичних країн вважає різницю між статками багатих та бідних занадто великою та несправедливою, слідуючи висновкам дослідження Олени Симончук щодо класового аспекту сприйняття нерівності(2020) було обрано дві

групи професій з метою з'ясувати, як респонденти оцінюють заробіток лікаря, продавця та некваліфікованого робітника, а також міністра та голови великою корпорації. Якщо подивитися на таблицю 2.3.1, то можна побачити, що у кожній з посткомуністичних країн середня оцінка реального та справедливого заробітку відрізняється для двох груп професій.

Першу групу професій та занять склали лікар, продавець та некваліфікований працівник. Так, у Чехії середній реальний заробіток лікаря оцінили у 2560 євро, у той час як реальний – у 2832 євро, тобто реальний заробіток є майже на десяту частину менший, ніж справедливий. Схожа ситуація щодо професії лікаря й у інших країнах: у Словаччині реальний та справедливий заробіток становили 1680 та 2080 євро, що вказує на те, що справедливий заробіток більше реального на одну четверту частину. У Литві реальна очікувана платня 1327 євро менша від справедливої 2101 євро майже у 2 рази. У Естонії реальна та справедлива винагорода лікаря практично не відрізняються (1943 та 2008 євро відповідно). В Україні реальна заробітна плата 206 євро більш, ніж у два рази менша від справедливої (472 євро). Жителі Болгарії вважають, що справедлива винагорода за працю лікаря (1538 євро) має бути вища за реальну (за їх оцінкою) на 13%.

Схожа ситуація також з професіями продавця та некваліфікованого робітника. У Чехії справедливий заробіток продавця 1144 євро на третину (27%) вищий від реального (898 євро), у Словаччині реальна очікувана середня платня 1096 євро продавця був на більш, ніж дві третини вищим, аніж реальна розміром 662 євро. У Литві справедливий заробіток 621 євро також виявився вищим більше, аніж на дві третини (69%) від реального 1054 євро. В Естонії справедлива винагорода на 49% вища, аніж реальна (645 та 962 євро відповідно). В Україні – справедлива заробітна плата продавця виявилася на 88% вище, аніж реальна (269 євро та 143 євро відповідно). Жителі Болгарії справедливу зарплатню продавця (594 євро) оцінили на 30% вище, аніж реальну (456 євро).

Результати порівняння реальних та справедливих винагород некваліфікованого робітника по країнах показали, що у Чехії справедливий заробіток більший реального на 23% (799 та 988 євро відповідно), у Словаччині – на половину (49%) (763 та 1142 євро відповідно), у Литві – більше ніж на дві третини (65%) (621 та 1025 євро відповідно), у Естонії справедливий заробіток більше на 37% від реального (620 євро та 850 євро відповідно), в Україні справедливий заробіток більше реального на 85% (278 євро та 150 євро відповідно). Населення Болгарії оцінило справедливу платню робітника (470 євро) на 32 % вище, ніж реальну (620 євро).

Для другої групи професій ситуація виявилася інакшою. Населення Чехії вважає, що міністр уряду має заробляти на 40% менше (реальний заробіток було оцінено у 5999 євро, справедливий – 3626 євро). Жителі Словаччини вважають, що справедливий заробіток міністра (3807 євро) має становити на 21% менше реального (5504 євро). Населення Литви вважає, що реальна платня міністра становить 4492 євро, і має бути на 23% нижче (3006 євро). Інформанти Естонії реальну заробітну плату міністра оцінили у 6360 євро, а справедливу - у 4097 євро (менше від реальної на 26%). Респонденти України оцінили справедливий заробіток міністра у 1127 євро, що на 66% менше ніж їхня оцінка реального заробітку (3226 євро). Жителі Болгарії справедливу винагороду міністра уряду (2186 євро) оцінили на 48% нижче, ніж реальну (4166 євро).

Справедливий заробіток керівника великої корпорації населення Чехії оцінило у 4189 євро, що на 23% нижче від його оцінки реального заробітку (5420 євро). Жителі Словаччині справедливу винагороду цієї посади оцінили на суму 5651 євро, що на 21% менше, ніж оцінка реальної (7106 євро). Респонденти Литви вважають, що міністр має заробляти на 32% менше, ніж заробляє (4210 євро та 6127 євро відповідно). Інформанти Естонії справедливою зарплатнею міністра вважають 4602 євро, що 25% менше від їх оцінки реальної (6130 євро). Населення

України реальною платнею міністра вважає 4839 євро, а справедливою – 2106 євро, що на 57% менше, аніж оцінка реального заробітку. Жителі Болгарії справедливу платню міністра (2099 євро) оцінили на 36% нижче, аніж реальну (3297 євро).

Населення кожної з країн у середньому оцінює справедливу заробітну плату лікаря, продавця та некваліфікованого робітника вище, аніж реальну. При цьому середня справедлива платня керівника великої корпорації та міністра уряду у кожній країні є нижчою, аніж середня реальна. Таким чином гіпотези про те, що справедлива заробітна плата лікаря, продавця та некваліфікованого працівника є більшою, аніж середня реальна та про те, що справедлива заробітна міністра уряду та керівника корпорації є нижчою, аніж середня реальна, підтвердилися.

Це явище можна інтерпретувати як продовження знахідок попереднього розділу, результати якого показали, що більшість населення обраних країн не задоволено різницею у доходах загалом та, відповідно, є зацікавленим у тому, щоб представники професій традиційно привілейованих груп (міністр уряду та керівник корпорації) отримували менше ресурсів, аніж це є в реальності, в той час як представники менш пільгових професій (лікар, продавець та некваліфікований працівник) навпаки покращили своє фінансове становище. Тобто, якщо згадати Хаддона та Оу, більшість інформантів згідно попереднього розділу вважають себе несправедливо обмеженими у матеріальних ресурсах, тому вони є не лише схильними вважати політику перерозподілу обов'язком уряду, а й бажати, щоб представники краще оплачуваних професій отримували менше коштів, аніж насправді.

Це є ще одним свідченням того, що населення посткомуністичних країн вважає несправедливою теперішню стратифікацію за рівнем доходів. Якщо взяти до уваги різницю між реальною та справедливою заробітною платою (завищення справедливої заробітної плати лікаря, продавця та некваліфікованого працівника, а також заниження справедливої платні керівника корпорації та міністру уряду),

Чехія ³	2560	2832	898	1144	799	988	5999	3626	5420	4189
Словацька	1686	2080	662	1096	763	1142	5504	3807	7106	5651
Литва	1327	2101	621	1054	621	1025	4492	3006	6127	4210
Естонія	1943	2008	645	962	620	850	6360	4097	6130	4602
Україна ⁴	206	472	143	269	150	278	3226	1127	4839	2106
Болгарія ⁵	1361	1538	456	594	470	620	4166	2186	3297	2099

Крім того, подивившись на таблицю 2.3.2, можна зіставити, наскільки оцінки респондентів різняться з реальними статистичними даними. У Чехії оцінка респондентами заробітку лікаря (2560 євро) відрізняється від даних Інституту інформації та статистики охорони здоров'я Чехії під керівництвом міністерства охорони здоров'я (3561 євро) приблизно на 1000 євро. Респонденти Словаччини дещо завищили (1686 євро) передбачувану винагороду праці лікаря порівняно зі статистичними даними (1525 євро). Передбачувана платня лікаря у Литві складає 1325 євро і майже не відрізняється від даних Євростату (1376 євро). У Естонії, за Євростатом, середній заробіток лікаря – це 2343 євро, що більше, ніж передбачувана зарплатня (1943 євро) на 400 євро. В Україні реальна винагорода

³ Було використано курс 23,59 чеських крон/євро

⁴ Було використано курс 40,38 гривень/євро

⁵ Було використано курс 1,96 болгарських левів/євро

лікаря 598 євро приблизно у два рази вища, аніж передбачувана 206 євро. Ситуація в Болгарії є відмінною від інших країн: респонденти оцінили заробіток лікаря у 1361 євро, а за даними Євростату середня місячна винагорода лікаря становить 698 євро, що майже у два рази нижче.

Ситуація з платнею продавця загалом схожа: у Чехії передбачувана заробітна плата (898 євро), менше реальної 925 євро. У Словаччині – реальна зарплатня 739 євро замість 662 євро. У Литві – передбачуваний заробіток 621 євро майже збігається з даними по Євростату (626 євро). В Естонії передбачувана оплата праці лікаря (645 євро) менша, аніж за даними Євростату (884). В Україні середня реальна винагорода продавця 322 євро у більш, ніж у 2 рази вища за передбачувану 143 євро. Населення Болгарії оцінило заробіток продавця (456 євро) приблизно на третю частину нижче статистичних даних (679 євро).

Ситуація щодо зіставлення заробітку некваліфікованого робітника фабрики виглядає так: у Чехії передбачувана платня (799 євро) вища, аніж реальна 755 євро. У Словаччині передбачувана заробітна плата робітника 763 євро вища, аніж реальна. У Литві очікувана винагорода праці нижча за реальну (621 євро та 766 євро відповідно). В Естонії 703 євро реальної платні вище аніж очікувані 620 євро. В Україні реальна платня 409 євро більше, ніж у 2 рази за очікувану заробітну плату 150 євро. Жителі Болгарії оцінили платню робітника нижче (470 євро), аніж це є насправді (549 євро) приблизно на четверту частину.

Що стосується заробітку голови великої корпорації, у Чехії статистичні дані (11529 євро) є набагато вищими за передбачуваний жителями заробіток 5420 євро. У Словаччині передбачувана винагорода праці керівника корпорації 3807 євро є у декілька разів нижча за реальну 12507 євро. У Литві дані майже ідентичні (передбачувана 6127 євро та реальна 6517 євро). В Естонії очікуваний заробіток дещо завищений (6130 євро) від реального у 7921 євро. В Україні реальний заробіток голови корпорації становить 8561 євро, а очікуваний 4839 євро є

приблизно у два рази нижче. Предикований жителями Болгарії заробіток майже збігався зі статистичними даними (3297 євро та 3316 євро відповідно).

Заробіток міністра уряду у Чехії становив 5999 євро, що є нижче за реальний 8200 євро, у Словаччині реальна зарплатня 3060 євро також у декілька разів перевищує очікувану (1142 євро). Населення Литви свої очікування (4492 євро) дещо завищує у порівнянні з реальними даними (3838 євро). Реальний заробіток міністра у Естонії (5406 євро) є вищим у порівнянні з очікуваннями (6360 євро). В Україні очікуваний заробіток міністра 3226 євро у 2 рази вищий за декларований у статистичних даних (1835 євро). Жителі Болгарії були схильні переоцінювати заробітню плату міністра уряду: реальна винагорода працівників Кабінету Міністрів майже у два рази нижча, аніж передбачувана (2348 євро та 4166 євро відповідно).

Таблиця 2.3.2

Середня заробітна плата в обраних галузях у посткомуністичних країнах, євро

Країна	Лікар	Продавець	Некваліфікований працівник	Голова великої корпорації	Міністр уряду
Чехія	3561 ⁶	925 ⁷	755 ⁸	11529 ⁹	8200 ¹⁰

⁶ За даними порталу expats.cz Інститут інформації та статистики охорони здоров'я Чехії під керівництвом міністерства охорони здоров'я Чехії надає інформацію середнього заробітку лікаря у розмірі 840000 крон у 2019 році

⁷ Середній місячний заробіток за даними Євростату на 2018 рік у категорії «Працівники сфери обслуговування та продажів» для Чехії

⁸ Середній місячний заробіток за даними Євростату на 2018 рік у категорії «Працівники фізичної праці» для Чехії

⁹ За даними <https://www.erieri.com/> Економічного Дослідницького Інституту середній заробіток CEO становить 271847 чеських крон на місяць.

¹⁰ Портал <https://kafkadesk.org/> спираючись на дані міністерства праці та соціальних справ надає інформацію про заробіток міністра уряду Чехії у 8200 євро.

Словаччин	1525	739 ¹²	678 ¹³	12507 ¹⁴	3060 ¹⁵
а	11				
Литва	1376	626 ¹⁷	766 ¹⁸	6517 ¹⁹	3838 ²⁰
	16				
Естонія	2343	884 ²²	703 ²³	7921 ²⁴	5406 ²⁵
	21				
Україна	598 ²⁶	322 ²⁷	409 ²⁸	8561 ²⁹	1835 ³⁰

¹¹ Середній заробіток за даними Євростату на 2018 рік професіоналів у категорії «Людське здоров'я та соціальна робота»

¹² Середній місячний заробіток за даними Євростату на 2018 рік у категорії «Працівники сфери обслуговування та продажів» для Словаччини

¹³ Середній місячний заробіток за даними Євростату на 2018 рік у категорії «Працівники фізичної праці» для заняття «промисловість та будівництво» для Словаччини

¹⁴ За даними <https://www.salaryexpert.com/> презентований Економічним Дослідницьким Інститутом (ERI), середній заробіток CEO у Словаччині становить 12507 євро на місяць.

¹⁵ Згідно ekonomialudskougescu.sk за даними Народної Ради Словацької Республіки 3060 євро.

¹⁶ За даними порталу Міністерства охорони здоров'я Литви лікар у середньому заробляє 1376 євро/місяць на 2017 рік.

¹⁷ Середній місячний заробіток за даними Євростату на 2018 рік у категорії «Працівники сфери обслуговування та продажів»

¹⁸ Середній місячний заробіток за даними Євростату на 2018 рік у категорії «Працівники фізичної праці»

¹⁹ За даними досліджень Pedersen&Partners порталу www.pedersenandpartners.com середній заробіток топ виконавчих директорів.

²⁰ Середній заробіток міністра за даними Канцелярії Уряду Литовської Республіки lrvk.lrv.lt

²¹ Середній заробіток лікаря за 2019 рік за даними <https://statistika.tai.ee/> Національного Інституту розвитку охорони здоров'я Естонії

²² Середній місячний заробіток за даними Євростату на 2018 рік у категорії «Працівники сфери обслуговування та продажів»

²³ Середній місячний заробіток за даними Євростату на 2018 рік у категорії «Працівники фізичної праці»

²⁴ За даними <https://www.salaryexpert.com/> презентований Економічним Дослідницьким Інститутом (ERI), середній заробіток CEO у Естонії

²⁵ За даними www.riigikogu.ee/ порталу парламенту Естонії заробітна плану Рійгікогу

²⁶ За даними Урядового Порталу gov.ua, згідно МОЗ середня ЗП лікаря становила 24150 грн на 2022 рік.

²⁷ За даними work.ua, середня ЗП продавця по Україні 13000 грн.

²⁸ За даними work.ua, середня ЗП у категорії «Робітничі спеціальності, виробництво» становить 16000 грн. по Україні

²⁹ За даними експертів forbs.ua у середньому керівник великої компанії заробляє 9357 доларів на місяць

³⁰ За даними Урядового Порталу gov.ua, середня ЗП міністрів становила 74088 грн. на 2022 рік.

Болгарія	698 ³¹	679 ³²	549 ³³	3316 ³⁴	2348 ³⁵
-----------------	-------------------	-------------------	-------------------	--------------------	--------------------

Отже, на основі емпіричних даних ми можемо зрозуміти причини сприйняття населенням посткомуністичних країн нерівності як гострої. Загальна тенденція є наступною: населення кожної країни вважає, що лікар, продавець та некваліфікований працівник фабрики має заробляти більше, ніж це є насправді. Особливо велика різниця показників властива Україні, у якій населення вважає, що для представників усіх трьох професій справедливий заробіток є більшим, ніж реальний. При цьому населення кожної країни, за винятком Болгарії, вважає, що справедливий заробіток міністра уряду має бути нижчим приблизно на третину (а населення України – приблизно на половину). Справедливий заробіток керівника великої корпорації населення Чехії, Словаччини, Литви та Естонії оцінюють нижче, ніж реальний так само приблизно на третину, а Україна – на 66%. Це вказує на те, що у посткомуністичних країнах уявлення про справедливість розподілу доходів є доволі подібним, при цьому критика нерівності в Україні є більш інтенсивною. Порівнявши реальний очікуваний заробіток усіх професій з даними про реальні середні заробітки зі статистичних джерел важко виділити однозначну тенденцію. У Чехії, Естонії та Україні очікуваний заробіток лікаря виявився нижчим за реальний; у Словаччині очікування виявилися дещо завищеними, а у Литві – майже збігаються з реальністю. Оцінка реального заробітку продавця населення Чехії, Словаччини, Україні та Естонії нижча, ніж статистичні дані, а оцінка населення Литви

³¹ Середній заробіток за даними Євростату на 2018 рік професіоналів у категорії «Людське здоров'я та соціальна робота»

³² Середній місячний заробіток за даними Євростату на 2018 рік у категорії «Працівники сфери обслуговування та продажів»

³³ Середній місячний заробіток за даними Євростату на 2018 рік у категорії «Працівники фізичної праці» для заняття «промисловість та будівництво» для Болгарії

³⁴ Середній заробіток топ-менеджерів 6500 болгарських левів відповідно zarplatomer.bg

³⁵ Заробітна плата міністра згідно <https://sofiaglobe.com/>

наближена до реальності. Очікуваний заробіток некваліфікованого робітника є нижчим за статистичні дані у Чехії, Словаччині. У Литві, Естонії, Україні реальний заробіток є вищим, аніж передбачуваний. Що стосується другої групи професій, усі країни, окрім Литви, вважають заробіток міністра уряду вищим, аніж це є насправді. Населення ж Литви навпаки недооцінює реальний заробіток міністра. Заробіток голови великої корпорації є вищим за передбачуваний у Чехії, Словаччині, Естонії та Україні. У Литві ж передбачуваний та реальний заробіток практично ідентичні. Щоб пояснити відсутність однозначності думок щодо заробітку обох груп, можна звернутися до теорії референтних груп: населення, ймовірно, орієнтується на певні референтні групи у своєму оточенні та, знаходячись у різних ієрархіях суспільства, робить доволі різні передбачення щодо заробітку різних професій. При цьому не зважаючи на явні вияви незадоволення привілейованістю міністрів та керівників великих корпорацій, населення більшості країн доволі сильно недооцінює їхній реальний заробіток. Це також може свідчити про те, що індивіди роблять передбачення щодо заробітків, орієнтуючись на соціальні спільноти, з якими самі частіше взаємодіють та відповідно мають нечітке уявлення про фінансове становище привілейованих професійних груп.

2.4. Уявлення населення посткомуністичних країн про способи досягнення успіху

Олена Симончук у своїй монографії «Соціальні класи в сучасних суспільствах: евристичний потенціал класового аналізу» 2018 року при дослідженні уявлень населення про шляхи досягнення успіху використала методику, яку вона назвала «домінантна ідеологія»: виділивши три змінних інтересу, які являли собою меритократичні чинники та три змінні, які відносилися до чинників соціального походження, вона побудувала індекс шляхом ділення середнього значення трьох змінних меритократичної групи на середнє значення змінних, віднесених до

класових переваг. Значення індексу, ближчі до нуля, вказували на те, що меритократичні ознаки мають більше значення для досягнення успіху, аніж приписні. При цьому значення «1» вказує на те, що обидві групи чинників є однаково важливими (2018, с. 215-217).

Оскільки використання даного індексу було валідизовано у попередніх розвідках, було вирішено взяти його для вирішення поставлених завдань та перевірки гіпотез. У масиві ISSP 2019 року наявні лише два індикатори, які відносяться до меритократичних чинників досягнення життєвого успіху: сумлінна праця та хороша освіта. Зважаючи на це, було прийнято рішення узяти два згаданих меритократичних чинники та два класових чинники, які вимірювалися твердженнями важливості походження з багатой сім'ї та наявності добре освічених батьків для досягнення успіху.

Перед побудовою індекса були розглянуті середні значення для кожного індикатора по країнах. Відповідно до таблиці 2.4.1, населення Чехії вважає, що сумлінна праця та хороша освіта достатньо важливі та дуже важливі для досягнення успіху (середні значення показників 2,98 та 2,05 відповідно з можливими варіаціями відповідей на одну одиницю), а походження з заможної сім'ї та наявності добре освічених батьків приблизно не дуже важливими та достатньо важливими (середні значення показників 3,46 та 3,39 відповідно з можливим відхиленням від середнього на одну одиницю). Жителі Словаччини чинники сумлінної праці (1,92) та хорошої освіти (1,9) оцінюють як дуже важливі для досягнення успіху зі стандартним відхиленням на одну одиницю, а походження з заможної сім'ї (2,73) та добре освічених батьків (3,2) як достатньо важливі чинники з аналогічним стандартним відхиленням. Інформанти Литви вважають сумлінну працю та хорошу освіту дуже важливими факторами для життєвого успіху – для обох індикаторів середнє дорівнює 2,29 з можливою варіативністю відповідей на одну одиницю. Респонденти Естонії оцінюють сумлінну працю та хорошу освіту у середньому як

		відхилення		відхилення		відхилення	в, середнє	в, стандартне відхилення
Чехія	2,98	1,063	2,05	0,97	3,46	1,057	3,39	1,17
Словаччина	1,9	0,855	1,92	0,854	3,2	1,146	2,73	1,047
Литва	2,29	0,916	2,29	0,859	3,22	0,927	3,08	0,885
Естонія	1,75	0,816	2,04	0,925	3,29	1,150	2,97	1,152
Україна	2,46	1,088	2,33	1,105	3,3	1,3	2,97	1,17
Болгарія	1,79	0,834	1,94	0,859	3,04	1,18	2,57	1,023

Далі було спочатку створено нову змінну, яка вимірювала важливість меритократичних чинників досягнення успіху та являла собою середнє арифметичне змінних сумлінної праці та хорошої освіти. Далі аналогічно було створено змінну, яка фіксувала важливість для респондента походження для досягнення життєвого успіху. Після цього значення змінної важливості меритократичних чинників було поділено на змінну переконань соціального походження. Таким чином було отримано індекс домінантної ідеології.

Можна сказати (див. таб. 2.4.2), що усі країни у тій чи іншій мірі тяжіють до одиниці (найбільше – Україна (0,85), найменше – Естонія (0,66)). Для Чехії показник становив 0,78, для Словаччини – 0,71, для Литви – 0,76, для Болгарії – 0,72. Стандартне відхилення для кожної країни виявилось приблизно 0,3, що означає варіацію у тяжінні респондентів до полюсів різних ідеологій у розмірі цього

значення. Це означає, що населення Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, України та Болгарії у тій чи іншій мірі вважає меритократичні та класові чинники однаково важливими для досягнення життєвого успіху, що підтверджує відповідну гіпотезу.

Таблиця 2.4.2

Домінантна ідеологія посткомуністичних країн, середні значення

Країна	Середнє індексу домінантної ідеології	Стандартне відхилення
Чехія	0,78	0,3
Словаччина	0,71	0,32
Литва	0,76	0,3
Естонія	0,66	0,33
Україна	0,85	0,33
Болгарія	0,72	0,34

Наскільки значимими можуть бути розбіжності уявлення населенням посткомуністичних країн про успіх? Для відповіді на це питання спочатку було перевірено нормальність змінних за допомогою тестів. Тест Колмогорова-Смірнова виявив статистичну значущість 0,000, що менше, ніж $p\text{-value} = 0,05$. Результат тесту Кологорова-Смірнова показав, що розподіл є відмінним від нормального, тому для перевірки статистичної схожості доміантної ідеології чинників успіху для посткомуністичних країн було обрано непараметричний тест Краскела-Уолліса.

Таблиця 2.4.3

Перевірка значущості відмінностей розподілу показника доміантної ідеології від нормального

Змінна	Колмогорова- Смірнова

	Статистика	Ступені свободи	Значущість
Домінантна ідеологія	0,137	48190	0,000

Непараметричний тест Краскела-Уолліса (див. таб. 2.4.4) показав значущість 0,000 на рівні p -value 0,05, що означає відхилення нульової гіпотези. Таким чином, вибір домінантної ідеології для чинників життєвого успіху у посткомуністичних країнах статистично різниться.

Таблиця 2.4.4

Значущість відмінностей розподілу показника домінантної ідеології досягнення успіху, тест Краскела-Уолліса

Змінна	Нульова гіпотеза	Тест	Значущість	Рішення
Домінантна ідеологія	Розподіл однаковий серед усіх категорій змінної країн	Тест Краскела-Уолліса для незалежних вибірок	0,000	Відхилити нульову гіпотезу

Отже, уявлення про досягнення успіху в постсоціалістичних країнах загалом базовано одночасно і на меритократичних чинниках (сумлінна праця та хороша освіта), і на чинниках походження (походження з заможної сім'ї та наявність хорошої освіти у батьків). Порівняння середніх по країнах продемонструвало, що

кожен меритократичний чинник та чинник соціального походження населення Чехії, Словаччини, Литви, Естонії, України та Болгарії вважало у тій чи іншій мірі важливим для життєвого успіху (виняток – середнє значення (3,46) змінної походження з заможної сім'ї для Чехії, яке тяжіє скоріш до відповіді «Не важливо»). Подібно до висновків дослідження Олени Симончук у її публікації, де було виявлено, що показник домінантної ідеології для України у 2009 та 2019 роках тяжіє до полюса ідеології комплексного впливу особистих і класових характеристик, результати порівняння середніх індексу домінантної ідеології по посткомуністичним країнам показали, що їхні значення для кожної країни у тій чи іншій мірі тяжіють до одиниці (с. 150-151, 2020). Цей факт так само продемонстрував, що обидві групи показників вважаються у країнах важливими для досягнення успіху: найбільш до комплексного впливу тяжіє Україна, а найменше - Естонія. При цьому розподіл змінної домінантної ідеології статистично різниться між посткомуністичними країнами відповідно результатам непараметричного тесту Крускал-Уолліса для незалежних вибірок. Одержані закономірності, ймовірно, можна пояснити переходом усіх країн до ринкової економіки та тяжінням до країн Євросоюзу, у яких, згідно результатам Симончук, орієнтація на меритократичні чинники є більш поширеною.

ВИСНОВКИ

Серед вимірів сприйняття нерівності науковці виділяють оцінку гостроти стратифікації у суспільстві, позицію населення щодо політики перерозподілу, уявлення про успіх та справедливість оплати праці.

Для власного емпіричного дослідження було обрано посткомуністичні країни, яким був властивий однаковий тип побудови соціалізму та комунізму: Чехію, Словаччину, Литву, Естонію, Україну та Болгарію.

Зважаючи на оцінку населенням гостроти стратифікації, у кожній посткомуністичній країні більше, ніж дві третини населення у тій чи іншій мірі схильні погоджуватися з твердженням, що розшарування за доходами - завелике. При цьому у кожній з країн незгоду виражало менше 3% респондентів, а нейтральну оцінку обрало менше 5% населення. Винятком стала Чехія, у якій десятина частина жителів не підтримує твердження, а майже одна п'ята притримується нейтральності, що говорить про те, що у Чехії, на відміну від інших країн, майже третина (26,2%) населення не сприймає стратифікації за доходами гостро. Тяжіння у бік роздратування станом стратифікації за доходами характерно усім обраним країнам, окрім Словаччини, у якій більше половини жителів (56,4%) не виражають особливого гніву. Варто також зазначити, що у Чехії, більш, аніж третя частина респондентів не мають негативних емоцій через даний факт. Що стосується справедливості: більша частина населення кожної країни вважає наявний стан речей несправедливим.

Більше ніж дві третини жителів кожної країни погоджуються з твердженням, що політика перерозподілу – обов'язок уряду. При цьому одна п'ята частина жителів Чехії залишилися у нейтральній позиції щодо твердження, а у Литві, Естонії та Словаччині – приблизно одна десята. Крім того, майже одна п'ята жителів Чехії зовсім не погоджується з твердженням (15,7%), та майже одна десята

– Словаччини (7,8%). Це виділяє Чехію та Словаччину з тренду, оскільки у Чехії більше третини респондентів не підтримали концепцію політики перерозподілу як обов'язка уряду, а у Словаччині – одна п'ята, у той час як у інших країнах з твердженням загалом не погодилися чи не визначилися не більше 15%.

Під час порівняння оцінок реальних та справедливих заробітків низки професій справедлива платня першої групи професій (лікар, продавець, некваліфікований робітник) виявилася вища за предиковану реальну. Виняток – дані показники практично не відрізняються в Естонії для професії лікаря. Справедливі оцінки заробітку професій другої групи (міністр, керівник великої корпорації) у кожній з країн виявилися нижчі, аніж реальні предиковані. Характерним виявився для посткомуністичних країн тренд заниження реальної винагороди продавця. Винятком стали литовці, які досить точно оцінили заробіток продавця. Винагороду некваліфікованого робітника завищили жителі Чехії та Словаччини. Жителі Литви, Естонії, України та Болгарії реальну його платню оцінили нижче, аніж це є насправді.

Країнам були присутні такі тренди щодо другої групи професій: заробіток голови великої корпорації оцінили нижче, аніж це є насправді, респонденти усіх країн крім Литви та Болгарії, які дали більш точні оцінки. Заробіток міністра переоцінили жителі Литви, Естонії, України та Болгарії. При цьому населення Чехії та Словаччини зарплатню даної посади навпаки недооцінили.

І особисті (сумлінна праця, хороша освіта), і соціального походження (походження з багатой родини, добре освічені батьки) індикатори досягнення успіху жителі посткомуністичних країн оцінили як у тій чи іншій мірі важливі. Винятком знову стала Чехія, для інформантів якої походження з багатой родини виявилось не дуже важливим фактором.

При порівнянні оцінок заробітків представників згаданих професій із статистичними даними було виявлено, що жителі Чехії, Естонії, України суттєво

недооцінюють реальний заробіток лікарів, жителі Литви оцінюють його подібно до реальних даних, респонденти Словаччини мають завищені представлення щодо платні лікаря, а оцінка його заробітку у Болгарії суттєво нижче за статистичні дані.

Уявлення про модель досягнення успіху у посткомуністичних країнах виявилось подібним: сконструйований індекс домінантної ідеології показав, що для кожної країни важливими є і меритократичні показники, і показники походження.

Як можна побачити, загалом посткомуністичні країни мають подібне сприйняття нерівності в обраних аспектах. Винятком у аспекті оцінки гостроти розшарування за доходами неодноразово ставала Чехія, а також в деякій мірі Словаччина. Те саме стосується і аспекту преференцій політики перерозподілу: населення двох даних вирізняється більшим відсотком людей, які не вважають редистрибутивну політику справою уряду. Якщо поглянути на аспект оцінки справедливості оплати праці, то можна побачити, що у ньому вирізняється Литва, жителі якої мають найбільш реалістичне уявлення про оплату праці продавця та голови великої корпорації. Естонці також виділяються реалістичною оцінкою винагороди лікаря. Чехи та словаки, на відміну від інших країн, недооцінили реальну платню некваліфікованого робітника.

Те, що сприйняття нерівності жителів Словаччини та Чехії у багатьох випадках відрізняється від загальних трендів, можна пояснити тим, що вони довгий час були у складі однієї держави та мають більше спільного між собою, аніж з іншими обраними країнами внаслідок цього. Також ці країни пізніше потрапили під політичний вплив СРСР та насадження комунізму, а також раніше, ніж пострадянські республіки та Болгарія, перейшли на капіталістичний устрій суспільства та почали тяжіти до західних країн. Відповідно, у них раніше почалася трансформація цінностей, і тому їх сприйняття нерівності є більш подібним до західних країн. Схожість Естонії та Литви у аспекті оцінок оплати праці можна

пояснити тим, що країни відносилися до Прибалтійського економічного району СРСР.

Список використаних джерел:

- Лібанова, Е.М (2014). Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. Економіка України (3), 4-19.
- Малиш Л. О. (2020). Плинне сприйняття соціальних нерівностей: спільні тренди та відмінності. С. Оксамитна, О. Симончук (ред.). Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними Міжнародної програми соціальних досліджень 2009 і 2019 років (171–190). Київ.
- Малиш, Л. О. (2019). Принципи та правила вимірювання структурних нерівностей у соціології. Київ: ВПЦ НаУКМА.
- Масионис, Д. (2004). Социология. СПб.: Питер.
- Оксамитна, С. (2011). Міжгенераційна класова та освітня мобільність. Київ: ВПЦ НаУКМА.
- Оксамитна, С., Симончук, О. (Ред.). (2020). Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними Міжнародної програми соціальних досліджень 2009 і 2019 років. Київ: Інститут соціології Національної академії наук України. Національний університет «Києво-Могилянська Академія».
- Семигіна, Т. (2012). Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. Соціальна політика (с. 249-252). Київ-Сімферополь: Універсум.
- Симончук, О. (2018). Соціальні класи в сучасних суспільствах: евристичний потенціал класового аналізу. Київ: Інститут соціології НАН України

Симончук, О. (2020). Класовий вимір сприйняття соціальної нерівності: варіації у часі. Оксамитна, С., Симончук, О. (Ред.). Динаміка сприйняття соціальної нерівності в Україні: за даними Міжнародної програми соціальних досліджень 2009 і 2019 років. Київ: Інститут соціології Національної академії наук України. Національний університет «Києво-Могилянська Академія».

Рудич, Є. В. (2022). Стан стратифікації за самооцінками доходів в українському соціумі (за даними World Value Survey). Курсова робота. За рец.: Малиш Л. О. | с. 1-50

Шишкін, В.С. (2014). Статистична оцінка вікової нерівності за доходами. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. №4(157), 106-109.

Davis, K., & Moore, W. E. (1945). Some Principles of Stratification. *American Sociological Review*, 10(2), 242–249. <https://doi.org/10.2307/2085643>

Faggian, A., Michelangeli, A., Tkach, K. (2023). Income inequality in Europe: Reality, perceptions, and hopes. *RESEARCH IN GLOBALIZATION*, 6(June 2023) [10.1016/j.resglo.2023.100118].

Haddon, E., & Wu, C. (2022). How Does Actual Inequality Shape People’s Perceptions of Inequality? A Class Perspective. *Sociological Perspectives*, 65(5), 825–847. <https://doi.org/10.1177/07311214211062106>

Hurst, C. E., Gibbon, H. M. F. & Nurse, A. M. (2019). *Social Inequality: Forms, Causes, and Consequences* (10th ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429275777>

- Hurst, C. E., Gibbon, H. M. F. & Nurse, A. M. (2017). *Social inequality: Forms, causes, and consequences* (9th ed.). Routledge.
- ISSP Research Group (2022): International Social Survey Programme: Social Inequality V - ISSP 2019. GESIS, Cologne. ZA7600 Data file Version 3.0. 0, doi:10.4232/1.14009.
- Knell, M., & Stix, H. (2020). Perceptions of inequality. *European Journal of Political Economy*, 65, 101927. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2020.101927>
- Silagadze, N., Christensen, H. S., Siren, R., & Grönlund, K. (2022). Perceptions of Inequality and Political Participation: The Moderating Role of Ideology. *Political Studies Review*, 1-21. <https://doi.org/10.1177/14789299221082037>
- Wright, S. C., & Tropp, L. R. (2002). Collective action in response to disadvantage: Intergroup perceptions, social identification, and social change. In I. Walker & H. J. Smith (Eds.), *Relative deprivation: Specification, development, and integration* (pp. 200–236). Cambridge University Press.

Додатки
Додаток А
Опитувальник ISSP 2019 «Соціальна нерівність» V

Для початку у нас є кілька запитань про можливості життєвого успіху...

Q1. Будь ласка, відзначте одну клітинку для кожного з них, щоб показати, наскільки це важливо, на вашу думку, для досягнення життєвого успіху... (Будь ласка, позначте одну клітинку в кожному рядку)

	Необхідно	Дуже важливо	Доволі важливо	Не дуже важливо	Зовсім не важливо	Важко сказати
Наскільки важливо походження з багаті сім'ї?	1	2	3	4	5	8
Наскільки важливо мати батьків з хорошою освітою?	1	2	3	4	5	8
Наскільки важливо мати хорошу освіту?	1	2	3	4	5	8

Наскільки важливо сумлінно працювати?	1	2	3	4	5	8
--	---	---	---	---	---	---

Q2. Ми хотіли б знати, що, на вашу думку, насправді заробляють люди на цих роботах. Будь ласка, напишіть скільки, на вашу думку, вони зазвичай заробляють за [рік / місяць / дві тижні / тиждень], [ДО/ПІСЛЯ] податків. Багато людей не зовсім впевнені в цьому, але вашого найкращого припущення буде достатньо. Це може бути важко, але це дуже важливо. Тому, будь ласка, спробуйте.

Напишіть, будь ласка, скільки НАСПРАВДІ заробляє кожного [РІК / МІСЯЦЬ / ДВОТИЖДЕНЬ / ТИЖДЕНЬ] [ДО / ПІСЛЯ] податків

Скільки заробляє лікар?	
Скільки заробляє керівник великої корпорації?	
Скільки заробляє продавець?	
Скільки заробляє некваліфікований робітник фабрики?	
Скільки заробляє міністр уряду?	

Q3. Далі, як ви думаєте, яку плату мають отримувати люди на цих посадах? Як ви думаєте, скільки вони повинні отримувати кожен [рік/місяць/два тижні/тиждень], [ДО/ПІСЛЯ] податків, незалежно від того, що вони насправді отримують...

Напишіть, будь ласка, скільки вони МАЮТЬ заробляти кожного [РІК / МІСЯЦЬ / ДВА ТИЖНІ / ТИЖДЕНЬ] [ДО / ПІСЛЯ] податків

Скільки має заробляти лікар?	
------------------------------	--

Скільки має заробляти керівник великої корпорації?	
Скільки має заробляти продавець?	
Скільки має заробляти некваліфікований робітник фабрики?	
Скільки має заробляти міністр уряду?	

Q4. Наскільки ви згодні чи не згодні з наступними твердженнями? (Будь ласка, позначте одну клітинку на кожному рядку)

	Повністю погоджуюсь	Погоджуюсь	Ні погоджуюсь, ні не погоджуюсь	Не погоджуюсь	Повністю не погоджуюсь	Важко сказати
Різниця у доходах у [КРАЇНА] занадто велика	1	2	3	4	5	8
Це обов'язок уряду – зменшувати різницю у доходах	1	2	3	4	5	8

між людьми з низькими статками та людьми з високими статками							
---	--	--	--	--	--	--	--

Q10. Деякі люди відчують роздратування через різницю в багатстві між багатими та бідними, а інші ні. Що ви відчуваєте, коли думаєте про різницю в достатку між багатими та бідними в [КРАЇНА]? Будь ласка, оберіть відповідь за шкалою від 0 до 10, де 0 означає, що зовсім не злий, а 10 означає, що дуже злий. (Будь ласка, позначте лише одну клітинку).

00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Q16. Наскільки справедливим чи несправедливим, на вашу думку, є розподіл доходів в [КРАЇНА]? (Будь ласка, позначте лише одну клітинку)

Дуже справедливо	1
Справедливо	2
Не справедливо	3
Дуже не справедливо	4
Важко сказати	98

